

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Toplu Sınır Dışı Etme Yasağı ve Yasağın Türk Hukukundaki Durumu^(*)

The Prohibition of Collective Expulsion in European Court of Human Rights Judgments and the Status of the Prohibition in Turkish Law

Bahar KÜPE

Doktor Öğretim Üyesi

Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı

Anahtar Kelimeler

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 4 No.lu Protokol, Toplu Sınır Dışı Yasağı, Geri Gönderme Yasağı, Ülkesel Egemenlik, Suçlayıcı Davranış Testi.

Öz

Bu çalışma toplu sınır dışı etme yasağını tanıtmakta ve çalışmanın çerçevesini toplu sınır etme yasağı oluşturmaktadır. Uluslararası hukukta önemli bir ilke olan toplu sınır dışı etme yasağı çok yönlü bir biçimde ele alınmaktadır. İlk olarak, toplu sınır dışı etme kavramı tanımlanarak, bu yasağın bireylerin haklarının korunması açısından taşıdığı önem vurgulanmaktadır. Ardından, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 4 No.lu Protokol başta olmak üzere, toplu sınır dışı etme yasağını içeren diğer uluslararası düzenlemeler incelenmektedir. Devletlerin ülkesel egemenliği ile bu yasağın çatışma potansiyeli, egemenlik yetkisinin sınırları bağlamında tartışılmakta; toplu sınır dışı etme yasağı ile geri gönderme yasağı arasındaki farklar ve benzerlikler değerlendirilerek bu iki ilkenin uygulamadaki yansımaları ortaya koyulmaktadır. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin konuya ilişkin emsal niteliğindeki güncel kararları doğrultusunda, söz konusu yasağın kapsamı ve sınırları somut örneklerle açıklanmaktadır. Son olarak, Türk hukukunda toplu sınır dışı etme yasağına açıkça yer verilmemesi nedeniyle ortaya çıkan hukuki boşluk ve bunun yaratabileceği insan hakları ihlalleri ele alınmaktadır.

Keywords

Protocol No 4 to the European Convention on Human Rights, Prohibition of Collective Expulsion, Non-Refoulement, Territorial Sovereignty, Culpable Conduct Test.

Abstract

This study introduces the prohibition of collective expulsion and the framework of the study is the prohibition of collective expulsion. The prohibition of collective expulsion, a fundamental principle of international law, is examined from multiple perspectives. Firstly, the concept of collective expulsion is defined, and the significance of its prohibition in safeguarding individual rights is emphasized. Subsequently, international legal instruments that prohibit collective expulsion- primarily Protocol No. 4 to the European Convention on Human Rights- are examined. The potential conflict between states' territorial sovereignty and the prohibition of collective expulsion is discussed in the context of the limits of sovereign authority; differences and similarities between the prohibition of collective expulsion and the non-refoulement principle are evaluated, and the practical implications of both principles are analyzed. Furthermore, in accordance with the recent landmark judgments of the European Court of Human Rights on the matter, the scope and limitations of the prohibition are illustrated through concrete examples. Finally, the legal gap resulting from the absence of an explicit prohibition of collective expulsion in Turkish law is addressed, along with the potential human rights violations this omission may entail.

^(*) Araştırma Makalesi.
Hakem denetiminden geçmiştir.

Gönderim Tarihi: 07.05.2025, Kabul Tarihi: 21.07.2025.

GİRİŞ

“İnsanlık tarihi boyunca kişiler korunma, daha elverişli bir yaşam ve yeni arayışlarıyla vatanlarını terk etmişlerdir [...]. Uluslararası göçün bazı yönleri ciddi insani, mali, lojistik, demografik ve hatta güvenlik sorunlarına yol açsa da bu olgu bir bütün olarak, ne askeri savunma gerektiren bir tehdit ne de yürürlükteki normatif çerçeveden ayrılmayı haklı gösteren küresel bir olağanüstü hâldir; bu insan hakları ve hukukun üstünlüğüne tam uyum içinde ele alınması gereken, uzun süredir devam eden küresel bir yönetim sorunudur”¹.

Birleşmiş Milletler Göç Örgütü’nün yaptığı bu açıklama, Dünya toplumunun, küresel nüfusun %3,6’sını temsil eden 281 milyon göçmen meselesine nasıl yaklaşılması gerektiği sorusunu, günümüzün en acil sorunlarından biri haline getirmektedir².

İnsanların sınır ötesi hareketlerini düzenleyen en önemli uluslararası anlaşma, 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi (1951 Cenevre Sözleşmesi)³ ve Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1967 Protokolü’dür⁴. Hâlihazırda 149 devlet bu anlaşmalardan en az birine taraftır⁵. 1951 Cenevre Sözleşmesi, bir kişinin hayatının veya refahının risk altında olacağı bir yere geri gönderilmesinin yasaklanması şeklinde ifade edilen geri göndermeme ilkesini, mültecinin tanımını ve bir ülkede yasal olarak ikamet eden mültecilerin bir devletin topraklarından keyfi biçimde sınır dışı edilmesinin yasaklanması gibi mülteci korumasının temel ilkelerini içermektedir. Bu güvencelerin kişi bakımından uygulama alanı; ırkı, dini, tabiiyeti, siyasi görüşü veya belirli bir sosyal gruba üyeliği ile bağlantılı zulüm nedeniyle menşe ülkesinin dışında bulunan kişilerle, dolayısıyla 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin mülteci tanımı ile sınırlıdır. Dolayısıyla bu tanım; ülke içinde yerinden edilmiş kişileri, ekonomik göçmenleri, iklim mültecilerini; savaştan, çete şiddetinden veya zorluklardan kaçan herkesi kapsamaz.

Göçmenlere yönelik bu koruma boşluğu, 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin kabulünden sonra uzun yıllar boyunca ele alınmamıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi⁶ (AİHS), göçmenlerin korunmasına ilişkin herhangi bir hüküm içermezken, Avrupa ikamet Sözleşmesi⁷, yabancıların sınır dışı edilmesi konusunu bölgesel düzeyde ele alan ilk sözleşme olmuş ancak bu sefer de korumanın kapsamı diğer üye devletlerin vatandaşlarıyla sınırlı kalmıştır⁸.

Göçmenlerin hakları ancak 1963 yılında, AİHS’ne Ek 4 No.lu Protokol’ün (4 No.lu Protokol)⁹ hazırlanmasıyla dikkat çekmeye başlamış ve 4 No.lu Protokol, toplu sınır dışı edilme meselesini ele alan ilk uluslararası antlaşma olmuştur¹⁰.

¹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği İşkence ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezalandırmaya İlişkin Özel Raporünün 26 Şubat - 23 Mart 2018 tarihli Raporu, para. 6 (https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/HRC/37/50&i=A/HRC/37/50_1841470, ET: 16.02.2025).

² <https://worldmigrationreport.iom.int/> (ET: 16.02.2025).

³ Türkiye, Sözleşme’yi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamıştır. 29 Ağustos 1961 tarihli ve 359 sayılı Onayı Uygun Bulma Kanunu ile Sözleşme’nin resmî Türkçe çevirisi, 5 Eylül 1961 tarihli ve 10898 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

⁴ Türkiye’nin Protokol’ü onaylaması, 1 Temmuz 1968 tarih ve 6/10266 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu kararı 5 Ağustos 1968 tarihli ve 12968 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Ayrıca, 25 Eylül 1968 tarih ve 6/10733 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, Protokol’ün Türkiye bakımından 31 Temmuz 1968 tarihinden itibaren geçerli olmasına karar verilmiştir.

⁵ <https://rimap.unhcr.org/refugee-treaty-legislation-dashboard> (ET: 03.05.2025).

⁶ Türkiye, Sözleşme’yi 4 Kasım 1950 tarihinde imzalamıştır. 10 Mart 1954 tarihli ve 6366 sayılı Onay Kanunu, 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Onay belgeleri, 18 Mayıs 1954 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne tevdi edilmiş ve Sözleşme, Türkiye bakımından bu tarihte yürürlüğe girmiştir.

⁷ Türkiye Sözleşme’yi 13 Aralık 1955 tarihinde imzalamıştır. 12 Nisan 1989 tarihli ve 3527 sayılı Onay Kanunu, 17 Eylül 1989 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

⁸ RIEMER, Lena: “The Prohibition of Collective Expulsion in Public International Law”, *Inaugural-Dissertation*, Freien Universität Berlin, 2020, s. 2.

⁹ 4 No.lu Protokol, 16 Eylül 1963 tarihinde imzaya açılmış ve 2 Mayıs 1968 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, 4 Numaralı Protokol’ü 19 Ekim 1992 tarihinde imzalamıştır. 26 Şubat 1994 tarih ve 21861 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Protokol’ün onaylanmasını kararlaştıran 9 Haziran 1994 tarih ve 94/5749 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Protokol’ün resmî Türkçe çevirisi, 14 Temmuz 1994 ta-

Toplu sınır dışı etme (*mass expulsion/collective expulsion*), bir ülkenin yabancıları kitlesel olarak sınır dışı etme uygulamasıdır. Toplu sınır dışı etme şeklinde yorumlanabilecek türde eylemler hem ulusal egemenlik hem de insan hakları açısından önemli tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Özellikle son yıllarda, kitlesel akınların artmasıyla birlikte toplu sınır dışı etme uygulamaları çeşitli ülkelerde gündeme gelmiştir. Bu uygulamalar sadece sosyal ve etik boyutuyla değil, hukuki boyutuyla da ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde agresif göç uygulamalarının ve toplu sınır dışı etme uygulamalarının seçim planı olarak sunulmasının¹¹, Almanya'da tersine göç planı toplantılarının yapılmasının¹² ve Türkiye'de son dönemlerde siyasetçilerin Suriye'den ve Afganistan'dan gelenleri bir senelik süre içinde, uluslararası koşulları oluşturarak gönderme vaadinde bulunmasının¹³, toplu sınır dışı etme işlemi olup olmayacağı ve neticede bu tür işlemlere maruz kalan kişilere uluslararası bir korumanın gerekip gerekmeyeceği, konuyu gündemde tutmaktadır. O halde toplu sınır dışı etmenin hukuki şartları mevcut mu veya hangi koşullar oluşursa geri dönüşler, toplu sınır dışı olmayacaktır bunun tespit edilmesi gerekmektedir.

I. TOPLU SINIR DIŞI ETME KAVRAMI VE TOPLU SINIR DIŞI ETME YASAĞI

Toplu sınır dışı etme, bir ülkenin belirli bir grubu, bireysel durumlarını incelemeyen ve kişisel hukuki süreç değerlendirmesi yapmadan topluca veya kitlesel şekilde¹⁴ sınır dışı etmesi anlamına gelmektedir.

İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi için yabancıların uluslararası koruma başvurusu bireysel olarak değerlendirilmelidir¹⁵ ancak işlem, kişilerin durumu ayrı ayrı değerlendirilmeden ve kişisel haklarına saygı gösterilmeden yapılırsa bu, toplu sınır dışı etme olarak değerlendirilebilir. Toplu sınır dışı işleminin anlamı konusunda tartışmalar olmakla birlikte, yabancıları bir grup olarak ülkeyi terke zorlayan herhangi bir işlemin, toplu sınır dışı olarak niteleneceği ifade edilmektedir¹⁶. Bunun aksine sınır dışı etme işlemi sırasında, her bir yabancıнын durumu, işlemin her aşamasında makul ve nesnel bir şekilde ayrı ayrı incelenirse, bu durum işlemin toplu sınır dışı olarak kabul edilmesini engelleyebilir¹⁷.

Tüm yabancıların, düzensiz göçmenler de dâhil olmak üzere toplu bir şekilde sınır dışı edilmeleri yasaktır¹⁸. Toplu sınır dışı etme yasağı, insan haklarının korunmasına yönelik çeşitli uluslararası düzenlemelerde yer almakla birlikte; yasak, sınır dışı edilen bireylerin kimliklerinden ziyade, bu işlemin nicel boyutuna yani çok sayıda kişinin aynı anda sınır dışı edilmesine odaklanan bir koruma mekanizmasıdır. Bu mekanizmada toplu sınır dışı etme yasağına, Avrupa Birliği (AB) Temel Haklar Şartının 19. maddesinin 1. paragrafında¹⁹ “*Toplu sürgün yasaktır*” hükmüyle; aynı içerikte 4 No.lu Protokolün

rih ve 21990 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Fakat onay belgeleri halen Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne tevdi edilmemiştir. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/54-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-4-numaral-protokol/> (ET: 13.02.2025).

¹⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 4 No.lu Protokol’ün 4. Maddesine İlişkin Rehber için bkz. <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/482020113746Guide%20Art-4-Protocol-4-%20TUR.pdf> (ET: 03.03.2025), s. 5.

¹¹ <https://www.nytimes.com/2024/07/17/us/trump-immigration-republicans-explained.html>; <https://www.cato.org/commentary/trump-could-do-mass-deportation-weve-done-it> (ET: 14.02.2025).

¹² <https://tr.euronews.com/2024/01/17/almanlar-afdnin-gocmenleri-toplu-halde-sinir-disi-etme-projesini-protesto-etti> (ET: 14.02.2025).

¹³ https://ankahaber.net/haber/detay/umit_ozdagdan_multeci_yorumu_tasarlanan_turkiyenin_icinde_etnik_bir_cehennemin_olusturulmasidir_47312 (ET: 14.02.2025).

¹⁴ Göç Terimleri Sözlüğü, s. 85 (https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf, ET: 15.02.2025).

¹⁵ PARLAK, Türkan Melis: *Avrupa Birliği Göç Hukuku Reformunda Düzensiz Göçmenlerin Statüleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 283.

¹⁶ ÇİÇEKLİ, Bülent: *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 173.

¹⁷ ÇİÇEKLİ, s. 173.

¹⁸ PARLAK, s. 283; Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Human Rights of Irregular Migrants, Report Doc.10924, 4 Mayıs 2006, para. 12.11 (<https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xml2html-en.asp?fileid=17456>, ET: 15.02.2025).

¹⁹ https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (ET: 15.02.2025); TAŞDEMİR, Hakan / DEMİR, Hasan: “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2002, Sayı 3, s. 85 vd.

4. maddesinde “Yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmeleri yasaktır” hükmüyle yer verilmiştir²⁰. Yabancıları sınır dışı edilmeye karşı koruyan en etkili uluslararası düzenleme, AİHS’dir. Sözleşmede, doğrudan sınır dışı etmeyi konu alan tek düzenleme ise 4 No.lu Protokol’ün yabancıları topluca sınır dışı edilmeye karşı koruyan 4. maddesidir²¹.

4 No.lu Protokol’ün düzenlendiği 1963 yılına kadar, toplu sınır dışı edilme konusunu ele alan herhangi bir uluslararası düzenleme olmamıştır²². 4 No.lu Protokol’ün 4. maddesinin uygulama kapsamı ve amacı konusunda belirsizlikler bulunması nedeniyle, konuya açıklık getiren bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, söz konusu maddenin esas amacının, yakın tarih boyunca sıkça tartışılan ve zaman zaman uygulanan yabancıların toplu sınır dışı edilmesi işlemini resmi olarak yasaklamak olduğu belirtilmiştir²³. Bunun yanı sıra toplu sınır dışı etme işlemlerinin yasaklanmasının başka bir amacı da devletlerin belirli sayıdaki yabancıyı, bunların bireysel koşullarını incelemeksizin ve kendilerine ilgili makam tarafından alınan tedbire karşı delillerini ileri sürme fırsatı tanımaksızın ülkeden gönderilmelerini engellemek olarak ortaya konmaktadır²⁴.

Toplu sınır dışı etme kavramına ilişkin ne AİHS’nde ne de Ek Protokollerinde herhangi bir tanım yapılmış değildir. Bu nedenle toplu sınır dışı etme kavramı, AİHM içtihadı çerçevesinde yorumlanmaktadır. AİHM kararlarında²⁵ toplu sınır dışı etme; “*grubu oluşturan yabancı bireylerden her birinin özel durumunun, makul ve nesnel olarak değerlendirilmesi neticesi karar verilmiş olması hariç olmak üzere, yetkili makamlar tarafından alınan ve yabancıları grup olarak bir ülkeden ayrılmaya zorlayan her türlü tedbir*” şeklinde tanımlanmıştır²⁶. Bir diğer deyişle, aynı ülkeden gelen çok sayıda yabancıların sığınma taleplerinin benzer ifadelerle reddi, şayet talepleri olay bazında tek tek incelemeye konu olmuşsa toplu sınır dışı olarak ifade edilemez²⁷.

AİHM’nin, yabancılardan her birine sınır dışı edilme işlemine karşı yetkili makamlara itirazlarını bireysel olarak sunma imkânının tanınması koşuluyla, bunlar hakkında benzer sınır dışı kararlarının alınmasının toplu sınır dışı olmayacağını ifade etmektedir²⁸. Alibaks vd. v. Hollanda kararında başvurular, sınır dışı işleminin toplu nitelikte olduğunu ve üzerinde başvuruların isimlerinin yer aldığı standart formdaki sınır dışı kararlarının, sadece bireyselleştirilmiş karar görüntüsü verme amacıyla hazırlandığını iddia etmiştir²⁹.

4 No.lu Protokolün 4. maddesi toplu halde sınır dışı etmeyi yasaklayarak toplu sınır dışı etmeye karşı güvence sağlarken³⁰ yabancıların bireysel bir şekilde sınır dışı edilmelerine ilişkin herhangi bir ibareye yer vermemiştir. İlgili düzenleme ile yasaklanan, bireysel değerlendirme yapmaksızın toplu değerlendirme ile birden çok yabancıların tek seferde sınır dışı edilmesidir. O halde, durumları bireysel

²⁰ CHEN, Lung-Chu: *An Introduction to Contemporary International Law*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 229.

²¹ AKDOĞMUŞ, Celil: *Sınır Dışı Etme İşlemlerine İlişkin Türk İdare Mahkemelerince Verilen Kararların AİHM İçtihatlarına Uygunluğu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2022, s. ii.

²² Rehber, s. 5; İNELİ CİĞER, Meltem: “An Analysis of the European Court of Human Rights Judgment in the Case of N.D. and N.T. v. Spain”, *Law & Justice Review*, 2021, Sayı 21, s. 254.

²³ Rehber, s. 5.

²⁴ Rehber, s. 5.

²⁵ AİHM, *Khlaifia ve Diğerleri*, B. No: 16483/12, T. 15.12.2016, § 237; AİHM, *Gürcistan/Rusya (I)*, B. No: 13255/07, T. 03.07.2014, § 167; AİHM, *Çonka/Belçika*, B. No: 51564/99, T. 05.05.2016, § 59; AİHM, *Sultani/Fransa*, B. No: 45223/05, T. 20.12.2007, § 81.

²⁶ SCUTO, Filippo: “Alien’s Protection against Expulsion and Prohibition of Collective Expulsion by the Jurisprudence of the European Court of Human Rights”, (Ed.) NIHOFF, Martinus: *Aliens Before the European Court of Human Rights: Ensuring Minimum Standards Protection*, Rivista di Diritto Pubblico Italiano, Comparato, Europeo, 2018, s. 9-10; DARDAĞAN KİBAR, Esra: “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısında ve Başlıca Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Yabancıların Sınır Dışı Edilmelerine İlişkin Kurallar Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2012, Sayı 2, s. 64; AKDOĞMUŞ, s. 25

²⁷ Rehber, s. 5.

²⁸ AİHM, *Alibaks vd./Hollanda*, B. No: 14209/88, T. 16.12.1988, AİHM, *Sultani/Fransa*, § 81.

²⁹ ERGÜL, Ergin: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku’nda Sınır Dışı Etme, Geri Gönderme ve Geri Verme*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2012, s. 92.

³⁰ Rehber, s. 5.

olarak değerlendirilen, birden çok yabancının, sınır dışı edilmesine karar verildikten sonra; bu yabancının toplu bir şekilde sınır dışı edilmeleri, toplu sınır dışı etme yasağı kapsamında değildir³¹.

Toplu sınır dışı etme uygulamaları, yalnızca üçüncü ülke vatandaşlarını değil, zaman zaman Avrupa Birliği (AB) vatandaşlarını da hedef alabilmektedir. Uygulamada, bazı AB üyesi devletlerin, kendi ülke mevzuatına aykırı şekilde giriş yapan veya ikamet eden yabancılara yönelik olarak bireysel değerlendirme yapmaksızın grup halinde sınır dışı işlemleri gerçekleştirdikleri gözlemlenmektedir. Nitekim, Fransa'nın Bulgar ve Romen kökenli kişilere yönelik sınır dışı işlemleri, bireysel değerlendirmeden yoksun ve etnik kimlik temelli bir uygulama izlenimi verdiği gerekçesiyle hem Fransa'da hem de uluslararası düzeyde ciddi tartışmalara neden olmuştur³². Her ne kadar söz konusu kişiler Avrupa Birliği vatandaşı statüsünde bulunsalar da, somut olaylarda ulusal makamların bu kişilere tanınması gereken güvenceleri dikkate almadıkları ve uygulamada göz ardı ettikleri ifade edilmiştir³³. Hiç kuşkusuz, belirli bir gruba yönelik olarak benzer hatta aynı gerekçelere dayanan sınır dışı etme kararlarının varlığı hâlinde, her bir birey hakkında ayrı ve makul bir inceleme gerçekleştirilmiş olsa dahi, bu işlemlerin topluca yürütülmesi durumunda, ortada bireysel sınır dışı kararlarının toplamı mı yoksa AİHS'nin 4 No.lu Protokolü'nün 4. maddesinde açıkça yasaklanan toplu sınır dışı etme fiili mi olduğu sorusu, uygulamada belirlenmesi güç bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır³⁴. Bu hangi durumlarda seri şekilde verilen bireysel sınır dışı kararlarının, toplu sınır dışı olarak değerlendirileceği sorusunu da gündeme getirmektedir³⁵. Bu konuda iki farklı görüş olduğunu ifade etmek isteriz.

İlk görüşe göre, Hem 4 No.lu Protokol hem de AB Temel Haklar Şartındaki "toplu sınır dışı etme" ifadesi, sınır dışı etme tedbirlerinin toplu olarak uygulanması şeklinde anlaşılmalıdır³⁶. Yoksa toplu bir şekilde sınır dışı edilen yabancının sınır dışı edilme gerekçelerinin aynı olması, tek başına yasağın ihlal edildiği anlamı taşımamaktadır³⁷. Öyleyse durumları bireysel olarak değerlendirilmek ve AİHS'ne Ek 7 No.lu Protokol'ün³⁸ 1. maddesi ile öngörülen güvencelere aykırı hareket etmemek kaydı ile yabancının toplu bir şekilde ülkeden çıkışa zorlayan işlemler, toplu sınır dışı etme yasağı kapsamında değildir³⁹. Esas olan sınır dışı işleminin bireyselliğidir⁴⁰. Bu nedenle aynı eylem temel alınarak, birden fazla yabancı için sınır dışı kararı verilmesi mümkün olmakla birlikte, kararların her bir yabancının kendi koşulları göz önünde bulundurularak bireysel değerlendirilmeye alınması, gerekçesiyle birlikte itiraz için öngörülen hukuki yollar gösterilerek yabancının tebliğ edilmesi gerekmektedir⁴¹.

İkinci görüşe ise esasında AİHM'nin toplu sınır dışı yasağının ihlaline karar verdiği olaylardan ulaşılmaktadır: AİHM, 2002 yılında verdiği *Çonka v. Belçika* kararında⁴², AİHM, *Çonka v. Belçika* kararında, bireysel durumların değerlendirildiği iddialarına rağmen, bu değerlendirmelerin olayın bütününden ve uygulamanın genel niteliğinden ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamıştır. Mahkeme, ben-

³¹ AKDOĞMUŞ, s. 25.

³² <https://avim.org.tr/tr/Bulten/avrupa-da-bir-insan-grubu-bir-kez-daha-topraklardan-atiliyor-fransa-nin-romanlarla-sorunu-29-Eylul-2010> (ET: 10.01.2025).

³³ Bkz. EU NETWORK OF INDEPENDENT EXPERTS ON FUNDAMENTAL RIGHTS: *Commentary of the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2006 (<https://tandis.odihp.pl/retrieve/22619>, ET: 17.02.2025), s. 178.

³⁴ DARDAĞAN KİBAR, s. 64.

³⁵ ERGÜL, s. 92; OVEY, Clare / WHITE, Robin: *The European Convention on Human Rights*, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 408.

³⁶ PARLAK, s. 284.

³⁷ AKDOĞMUŞ, s. 25; ANAYURT, Ömer: *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 146.

³⁸ 08.04.2016 tarihli ve 29678 sayılı Resmi Gazete.

³⁹ ASAR, Aydoğan: *Yabancılar Hukuku*, 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021 s. 196; ÇİÇEKLİ, s. 60

⁴⁰ GÖLCÜKLÜ, Feyyaz / GÖZÜBÜYÜK, Şeref: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 262; ASAR, s. 196.

⁴¹ EKŞİ, Nuray: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Abdolkhani ve Karimnia - Türkiye Davası*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

⁴² AİHM, *Çonka v. Belçika*, § 59-61.

zer kökene sahip bir grup yabancıların durumlarının her biri hakkında işlem yapılmış olsa dahi, tamamının aynı anda sınır dışı edilmesinin, söz konusu işlemin bireysel değil toplu bir sınır dışı niteliği taşıdığı yönündeki şüpheyi ortadan kaldırmadığı sonucuna varmıştır. Bu nedenle, AİHS'ne Ek 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir⁴³. Söz konusu davada AİHM, toplu sınır dışı kavramını, pozitif hukuk metninden bağımsız şekilde açıklayarak, yabancıları grup halinde ülkeden ayrılmaya zorlayan herhangi bir işlemin toplu halde sınır dışı etme olarak nitelenebileceğini ifade etmiştir. Ancak sınır dışı etme işlemi yapılırken grubu oluşturan yabancıların her birinin şahsi durumu makul bir şekilde ve objektif olarak incelenmiş ise bu işlem toplu halde sınır dışı etme teşkil etmeyecektir⁴⁴. Bu içtihatı açıklama içinde hükme giden sonuçlar bakımından yargılamada kullanılan deliller değerlendirildiğinde; ortak menşeli çok sayıda insanın aynı sınır dışı işlemine muhatap olması, davacıların sınır dışı işleminden önce resmî makamların toplu halde sınır dışı yapılacağı yönündeki açıklamaları ve bu yönde uygulama yapılması konusundaki talimatları, toplu sınır dışısına götüren açık beyanlar, ilgili bütün yabancıların polis istasyonuna aynı zamanda gelmelerinin istenmesi, aynı ifadeler yazılıp benzer emirler verilmesi, yabancıların bir avukatla görüşmelerinin zorluğu ve koşulların bireysel ve makul olarak değerlendirilmemesinden dolayı AİHM ihlal kararı vermiştir.

Benzer şekilde Gürcistan'ın başvurusu üzerine Büyük Daire önüne gelen davada⁴⁵, AİHM tarafından, Gürcistan vatandaşlarına karşı Rusya Devleti yetkililerinin kasıtlı şekilde kayıtsız kaldığı istikrarlı bir idari uygulama olduğu belirlenmiş ve Rusya'nın, 4 No.lu Protokolün 4. maddesini ihlal ettiğine karar verilmiştir. Buna beş ay gibi kısa bir sürede dört binden fazla Gürcistan vatandaşının, adeta sokaklardan toplanıp, göstermelik mahkeme usulünün tamamlanmasını takiben gayri insani bekleme yerlerinde tutulması; ayrıca, ilgili kişilerin kısa zaman dilimleri içerisinde ya kargo uçaklarıyla ya da tarifeli uçuşlarla ülkelerine geri gönderilmiş olmaları, gerekçe gösterilmiştir⁴⁶. AİHM, başvuru Gürcistan vatandaşlarının hepsi hakkında ayrı ayrı mahkeme kararları verilmesine rağmen, sınır dışı kararı verilen sürenin her birinin durumunu makul, tarafsız ve bizzat değerlendirmek açısından uygun olmadığına, hatta imkânsız olduğuna karar vermiştir. Devletlerin göç politikalarını belirleme hakkı bulunmasına rağmen, bunlardan göç akınlarını kontrol etmeye ilişkin olanlarının, AİHS'den doğan yükümlülüklerine aykırı uygulamalarına gerekçe olması kabul edilemez. Nihayetinde söz konusu süreçte, Gürcü vatandaşların sınır dışı edilmeleri, her birinin bireysel durumunun makul ve tarafsız bir şekilde incelenmesinin ardından ve bu incelemeye dayanarak gerçekleştirilmemiştir. Bu durumun, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesine aykırılığı tespit edilmiştir.

İtalya'ya karşı açılan *Hirsi Jamaa ve Diğerleri v. İtalya* davasında⁴⁷ AİHM, Somali ve Eritre uyruklu 24 kişinin, henüz İtalya topraklarına ulaşmadan uluslararası sularda İtalyan askeri güçleri tarafından durdurularak Libya'ya geri gönderilmelerini incelemiştir. Mahkeme, bu eylemin bireysel durumlara ilişkin değerlendirme yapılmaksızın gerçekleştirildiğini tespit etmiş ve söz konusu uygulamanın 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi anlamında toplu sınır dışı etme teşkil ettiğine karar vererek İtalya'nın yükümlülüklerini ihlal ettiğine hükmetmiştir⁴⁸.

Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin farklılık arz eden kararlarından biri M.A./Kıbrıs davasıdır⁴⁹. Söz konusu olayda, başvuranların her birinin kişisel durumları ayrı ayrı değerlendirilmiş; özellikle sığınma başvuruları bireysel bir inceleme süreciyle yürütülmüş ve bu süreç beş yılı aşkın bir zaman dilimini kapsamıştır. Yapılan itirazlar da tek tek ele alınarak gerekçeli şekilde

⁴³ YILMAZ, Didem: "6216 Sayılı Kanun'daki 'Tarafl Olma' Koşulu ve AİHS'e Ek 4. ve 7. Protokollerde Yer Alan Hakların, Anayasal Temel Haklar Olarak Bireysel Başvuru Yolunda Uygulanabilirliği Hakkında Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, Cilt 64, Sayı 3, s. 845.

⁴⁴ AİHM, *Çonka v. Belçika*, § 59-61.

⁴⁵ AİHM, *Gürcistan/Rusya*, B. No: 13255/07, T. 03.07.2014.

⁴⁶ YILMAZ, s. 845.

⁴⁷ AİHM, *Hirsi Jamaa vd. v. İtalya*, B. No: 27765/09, T. 23.2.2012.

⁴⁸ YILMAZ, s. 846.

⁴⁹ AİHM, *M.A./Kıbrıs*, B. No: 41872/10, T. 24.11.2023, Sonuç.

reddedilmiştir. İdari makamlar, alınan kararları kişilere tebliğ etmek üzere bireysel bildirimlerde bulunmuş, her bir kişi hakkında ayrı araştırmalar yürütmüş ve gözaltı ile sınır dışı işlemleri kişisel bazda tesis edilmiştir. Gözaltına alınanlara, haklarındaki kararlar bireysel olarak hazırlanmış yazılarla iletilmiştir. Her ne kadar başvuran ve diğer bazı kişilerin birlikte polis merkezine götürülmüş olmaları, bazılarının grup hâlinde sınır dışı edilmiş bulunmaları veya bildirim yazılarının benzer ifadeler içermesi, işlemde biçimsel benzerlikler yaratmış olsa da AİHM, bunların başlı başına “toplu sınır dışı” niteliğinde bir uygulama teşkil etmediğine hükmetmiştir. İlgili kişilerden bazılarının statüsüne ilişkin değerlendirmelerde hata yapılmış olması talihsiz bir durum olarak kabul edilmiş, ancak bu hata tek başına işlemin toplu sınır dışı olarak nitelendirilmesini gerektirecek ağırlıkta görülmemiştir.

4 No.lu Protokol’ün 4. maddesi, bir kişinin taraf devlete girişinin düzenli olup olmadığına veya ülkede yasal statüyle bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, yabancıların sınır dışı edilmelerine karşı koruma sağlamaktadır. Dolayısıyla bu maddenin sağladığı koruma sığınmacılar, mülteciler, düzensiz göçmenler ve vatansızlar olmak üzere tüm yabancılar içindir⁵⁰. Ayrıca, bir sınır dışı etme işleminin “toplu” nitelik taşıyıp taşımadığı değerlendirilirken, bundan etkilenen kişi sayısına ilişkin herhangi bir alt sınır ya da belirli bir gruba aidiyet gibi özel bir koşul aranmamaktadır⁵¹.

Toplu sınır dışı etmenin, bireysel sınır dışı etmeye kıyasen nadir gündeme gelmesi sebebiyle, Ek 4 No.lu Protokol’ün 4. maddesinin ihlal edildiğine ilişkin AİHM’ne yapılan başvurular az sayıdadır⁵² ta ki 2025 yılına kadar. Yapılan bu başvuruların ise çok az bir kısmında ihlal kararı verilmiştir. Her ne kadar 4 No.lu Protokol’ün 4. maddesi yalnızca toplu sınır dışı etme yasağını düzenlemesi nedeniyle bugüne kadar sınırlı uygulama alanı bulmuş olsa da, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesinde güvence altına alınan “yaşam hakkı”, 3. maddesinde yer alan “işkence ve kötü muamele yasağı” ile 8. maddesinde düzenlenen “özel ve aile hayatına saygı hakkı”, yabancıların sınır dışı edilmeleri bağlamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından sıklıkla uygulanmaktadır⁵³.

II. TOPLU SINIR DIŞI ETME YASAĞINI İÇEREN DİĞER ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

Yabancıların toplu şekilde sınır dışı edilmesi, sadece AİHS’ne Ek 4 No.lu Protokol’de veya AB Temel Haklar Şartı’nda değil; bunlarla birlikte çeşitli uluslararası insan hakları belgelerinde de düzenlenmiştir.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin⁵⁴ (MSHS) 13. maddesi, yabancıların sınır dışı edilme süreçlerinde belirli usule ilişkin güvencelerin sağlanmasını öngörmektedir. İlgili düzenlemeye göre “*bir devletin ülkesinde hukuka uygun olarak bulunan bir yabancı ancak hukuka uygun olarak verilmiş bir sınır dışı etme kararı gereğince ve ulusal güvenliğin zorlayıcı şartları hariç, sınır dışı etme kararına karşı itiraz etmesine ve bu itirazının önünde temsil edilebileceği yetkili bir makam veya yetkili makamın görevlendirdiği bir kişi ve kişiler tarafından denetlenmesine imkânı verilmesi halinde sınır dışı edilebilir.*” Bu düzenleme, kimi bölgesel insan hakları belgelerinde yer alsa da, yabancıların toplu şekilde sınır dışı edilmesini açıkça yasaklayan bir ifadeye yer vermemektedir⁵⁵. Bununla birlikte sınır dışı edilme işleminin MSHS’ne uygun olması için her yabancı hakkında bireysel karar alınmış olmalı, söz konusu karar yasaya uygun bir şekilde tesis edilmeli, yabancıya sınır dışı etme kararına karşı savunmada bulunma imkânı verilmeli ve bu savunma yetkili makamlar tarafından

⁵⁰ İNELİ CİĞER, s. 256; HARRIS, David / O’BOYLE, Michael / BATES, Ed / BUCKLEY, Carla M.: *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2009, s. 744.

⁵¹ AİHM, *N.D. ve N.T./İspanya*, B. No: 8675/15 ve 8697/15, T. 13.02.2020, § 193-199.

⁵² ERGÜL, s. 92.

⁵³ ERGÜL, s. 110; AKDOĞMUŞ, s. 2; İNELİ CİĞER, s. 258.

⁵⁴ 07.11.2013 tarihli ve 28835 sayılı Resmî Gazete.

⁵⁵ Örneğin AİHS Ek 4 No.lu Protokol’ün 4’üncü maddesinde, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 22’nci maddesinde ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 12’nci maddesinde yabancıların toplu sınır dışı edilmeleri yasaklanmıştır.

gözden geçirilmelidir⁵⁶. Ayrıca Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'nin⁵⁷ 22. maddesinin 1. paragrafında “Göçmen işçiler ve aile fertleri, toplu sınır dışı edilme tedbirlerine maruz bırakılamazlar ve her bir sınır dışı edilme durumu bireysel olarak incelenerek ve karara bağlanır” hükmü yer almaktadır⁵⁸.

Toplu sınır dışı etme yasağına ilişkin milletlerarası alanda kabul edilmiş diğer düzenlemeler, hem Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin⁵⁹ 22/9. maddesinde hem de Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin⁶⁰ 12/5. maddesinde aynı şekilde, “Yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesi yasaktır” hükümleriyle yasak getirilmiştir.

Arap İnsan Hakları Şartı'nın⁶¹ 26. maddesinin ilk taslak halinde ise “Bir taraf devletin ülkesinde yasal olarak bulunan yabancı, hukuka uygun bir karar doğrultusunda sınır dışı edilebilir. Bu karar ulusal güvenliğin zorunlu kıldığı durumlar haricinde, yetkili bir makam tarafından incelenmesi gerekir. Her hâlikârda toplu sınır dışı yasaktır” hükmüyle toplu sınır dışı etme yasaklanmıştır. Ancak güncel haliyle söz konusu Sözleşmenin m. 26/2 hükmü ile sadece, yabancıların sınır dışı edilmesi ile ilgili güvence getirmiştir⁶². Buna göre “Hiçbir taraf devlet, uyrukluğunu taşımayan ve fakat ülkesinde yasal olarak bulunan kişiyi, ulusal güvenlik sebepleri gerektirmedikçe, hukuka uygun bir karar doğrultusunda sınır dışı edemez. Kişinin bu karara karşı yetkili makama dilekçe vermesine izin verilir”⁶³.

Henüz uluslararası hukukta açık biçimde düzenlenmemiş ya da uygulamada karşılaşıldığı hâlde yeterince ele alınmamış meseleleri konu alan konvansiyon taslaklarını hazırlayan ve sıkça uygulanan kuralların veya sıkça başvurulmuş doktrin, teamül kuralları ve yargı kararlarını kodifiye etmeye çalışan Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Commission-ILC*)⁶⁴ yabancıların sınır dışı edilmesine ilişkin olarak 2014 yılında nihai hâline getirdiği Taslak Kurallar ‘da, toplu sınır dışı etme yasağını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır⁶⁵. Toplu sınır dışı yasağını düzenleyen Taslak Kuralların 9. maddesine göre,

“Madde 9- Toplu Sınır dışı Yasağı

- ⁵⁶ AKDOĞMUŞ, s. 16-17; United Nations General Assembly, “Annotations on the Text of the Draft International Covenants on Human Rights, No: A/2929” (<https://digitallibrary.un.org/record/748971>, ET: 24.11.2024).
- ⁵⁷ Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 4662 sayılı Kanun (08.07.2004 tarihli ve 25516 sayılı Resmî Gazete) ile onaylanması uygun bulunmuş ve onay belgeleri, BM Genel Sekreterliği’ne tevdi edilmiştir.
- ⁵⁸ YİĞİT, Nedime Tuğçe: *Yabancıların Türkiye’den Sınır Dışı Edilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s. 31.
- ⁵⁹ RIJKEN, Conny / PIJNENBURG, Annick / OUDEJANS, Nanda: “Organization of United States Department of International Law”, *Melbourne Journal of International Law*, Cilt 19, Sayı 2, s. 631.
- ⁶⁰ Madde 12/5: “Yabancıların topluca sınır dışı edilmesi yasaktır. Ulusal, sosyal, budunsal veya dinsel gruplara bir bütün olarak yönelen sınır dışı etme, kolektif sınır dışı etmedir”. KABOĞLU, İbrahim Ö: “Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1985, Sayı 3, s. 405-406.
- ⁶¹ Madde 26/2: “Hiçbir Devlet tarafı, vatandaşı olmayan ancak yasal olarak topraklarında bulunan bir kişiyi, kanuna uygun olarak alınmış bir karara uygun olarak ve bu karardan sonra yetkili makama dilekçe sunmasına izin verilmediği sürece, ulusal güvenliğin zorlayıcı sebepleri bunu engellemediği sürece sınır dışı edemez. Toplu sınır dışı etme her koşulda yasaktır.” United Nations, Digital Library (<https://digitallibrary.un.org/record/551368?v=pdf>, ET: 24.11.2024).
- ⁶² DOST, Süleyman: “Uluslararası Bir İnsan Hakları Belgesi Olarak Arap İnsan Hakları Sözleşmesi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 2018, Sayı 35, s. 104.
- ⁶³ DOST, s. 104; AL-MIDANI, Mohammed, Amin / CABANETTES, Mathilde: “Arab Charter on Human Rights 2004”, *Boston University International Law Journal*, 2006, Sayı 24, s. 156.
- ⁶⁴ Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Commission-ILC*), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 21 Kasım 1947 tarihli ve 174(II) sayılı kararıyla kurulmuş ve aynı tarihte Statüsü kabul edilmiştir. ILC’nin Statüsü’nün 1. maddesine göre, ILC’nin amacı, uluslararası hukukun gelişimini ve kodifikasyonunu sağlamaktır. ILC’nin temel alanı milletlerarası hukuk olmakla beraber, Statüsü’nde, milletlerarası özel hukuk alanına müdahil olmasını ve bu alanda da çalışmalar yapmasını engelleyen bir hüküm yoktur. EKŞİ, Nuray: “ILC’nin “Yabancıların Sınırdışı Edilmesine İlişkin 2014 Taslak Kuralları’nın Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hükümleriyle Mukayesesi ve Bu Kuralların Türkçe Tercümesi”, *Public and Private International Law Bulletin*, 2013, Sayı 33 (Taslak Kuralları), s. 2.
- ⁶⁵ EKŞİ, *Taslak Kuralları*, s. 4.

1. *Taslak kuralların amacı bakımından, toplu sınır dışı, yabancıların bir grup olarak sınır dışı edilmesini ifade eder.*
2. *Yabancıların toplu sınır dışı edilmesi yasaktır.*
3. *Bir devlet, grubun her üyesinin somut durumunu değerlendirmek ve bu değerlendirmeden sonra sınır dışı kararını almak kaydıyla, taslak kurallara uygun olarak bir grubun mensuplarını aynı anda sınır dışı edebilir.*
4. *İşbu taslak kural, milletlerarası hukuk kurallarına hâlel getirmeksizin, sınır dışı edecek devletin taraf olduğu silahlı çatışma halinde yabancıların sınır dışı edilmesine uygulanır.”*

Belirtmek gerekir ki, Taslak Kuralları’nın toplu sınır dışı yasağını içeren 9. maddesi, mevcut uluslararası hukuk ilkelerinin ötesine geçen yeni bir düzenleme sunmamaktadır⁶⁶.

III. TOPLU SINIR DIŞI ETME YASAĞI İLE DEVLETİN ÜLKESEL EGEMENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sınır dışı edilme, yabancıların bu konudaki isteklerine bakılmaksızın ülke dışına çıkarılmasıdır. Uluslararası hukukun köklü ilkelerinden biri olan egemenlik ilkesi doğrultusunda, her devlet, kendi topraklarına yabancı kişilerin girişine izin verip vermemek ve bu kişilerin ülkede kalıp kalamayacağına karar vermek konusunda münhasır bir yetkiye sahiptir. Egemenlik, “*bir varlığın Devlet olarak nitelendirilebilmesi için sahip olması gereken kritik özellik*” olarak ifade edilmektedir⁶⁷.

İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden bu yana, bireylerin korunması uluslararası hukukta giderek önem kazanmış ve devlet egemenliğini sınırlandırmıştır⁶⁸. Devlet gerekli görüldüğü hallerde, yabancıların ülkede ikametine sınırlar koyabilir veya son verebilir. Bir devletin; genel güvenlik, ulusal güvenlik veya kamu düzeni gibi nedenlerle, ülkesinde bulunması sakıncalı görülen yabancıları ülkeden çıkarma yetkisi, ülkesel egemenliğin bir ifadesi olarak kabul edilmektedir⁶⁹. Ancak artık uluslararası hukukta yer alan sığınma, sınır dışı etme ve göç kontrolü gibi konulardaki tartışmaların; devletin ülkesel egemenliği ile göçmen hakları arasındaki belirgin ikilemi ele alması da kaçınılmazdır⁷⁰. Bu nedenle devletin ülkesel egemenliği ve göç kontrolü arasındaki ilişkiye dair geniş bir tartışma bulunmaktadır. Göçmen hakları, bir devletin yabancıları ülkeye kabul ve onları sınır dışı etme konusundaki egemenlik hakkını nasıl sınırlandırmıştır ve buna karşılık devletler bu değişime nasıl tepki vermişlerdir veya karşı koymuşlardır?

Devletlerin ülkesel egemenlik haklarının azaldığını kabul eden ve bunu memnuniyetle karşılayan fikirler⁷¹ karşısında, devlet egemenliğinin, sınırlarını kontrol etme konusunda güçlü hakları olduğunu savunanlar bulunmaktadır⁷².

Son dönemlerdeki göç kontrolü eğilimleri, devletlerin göçü kontrol etme konusundaki egemenlik haklarının kısıtlanmasına; topraklarının hemen dışındaki alanda, kısıtlı güçlerini genişleterek tepki

⁶⁶ EKŞİ, *Taslak Kuralları*, s. 12; HENCKAERTS, Jean-Marie: *Mass Expulsion in Modern International Law and Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, Hague, Netherlands, 1995, s. 1 vd.

⁶⁷ KOSKENNIEMI, Martti: *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 300.

⁶⁸ RIEMER, s. 3.

⁶⁹ AYBAY, Rona: “Bir İnsan Hakkı Sorunu Olarak Sınırdışı Edilme”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı 2, s. 142.

⁷⁰ RIEMER, s. 4; GOODWIN-GILL, Guy / McADAM, Jane: *The Refugee in International Law*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 30; GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas: *Access to Asylum: International Refugee Law and the Globalisation of Migration Control*, Cambridge University Press, 2013, s. 11-13.

⁷¹ BENHABIB, Seyla: *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*, Cambridge University Press, 2013, s. 12.

⁷² RAWLS, John: *Political Liberalism*, Columbia University Press, 1993, s. 41.

verdiklerini gösterdiğini savunmaktadırlar⁷³. Böylece devletlerin, esasında egemenlik yetkisini kullanarak, göç kontrolünü ülke topraklarının dışına taşıdığı ve bunu komşu veya üçüncü devletlere devrederek; hem ülkeye kabulü düzenleme gücünü koruduğu hem de uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerinden kaçtığı sonucuna varılmaktadır⁷⁴.

Devletler vatandaş olmayanların kabul ve sınır dışı edilme koşullarını düzenleme hakları konusunda ısrarcı olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda öne çıkan örnekler, 2016 tarihli New York Mülteciler ve Göçmenler Deklarasyonu'nun⁷⁵, 2018 yılında Güvenli, Düzenli ve Kurallı Göç için Küresel Mutabakat'ın (KGM)⁷⁶ ve Mülteciler için Küresel Mutabakat'ın⁷⁷ kabul edilmesine yol açmıştır. Her üç belgenin de bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, başlangıçta çoğu devlet tarafından olumlu ve destekleyici karşılanan KGM'na karşı yaklaşım zaman içerisinde değişmiş, süreç boyunca devletler mutabakatı desteklemekten vazgeçmiş veya çekimser kalmışlardır⁷⁸. Bu durum, bazı devletlerin göç ve ilticayı yöneten bağlayıcı olmayan kurallara bile bağlı kalma konusundaki isteksizliğini örneklemektedir. Başka bir ifadeyle göç, günümüzün küreselleşmiş dünyasında güçlü devlet egemenliğinin "son kalelerinden" biri olarak kabul edilmekte ve devletlerin göçü düzenleyen bağlayıcı uluslararası kurallara boyun eğme konusundaki isteksizliği buna örnek teşkil etmektedir⁷⁹.

Sığınma arayan bir kişinin ülkesine gönderilmesi, çoğu zaman ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Savaş bölgelerine, baskıcı rejimlerin bulunduğu ülkelere veya yaşam koşullarının insanlık dışı olduğu yerlere gönderilmek, kişilerin yaşam haklarını tehlikeye atabilir. Bu tür durumlar, evrensel insan hakları prensipleriyle de çelişmektedir. Yabancıların bireysel durumu göz önünde bulundurulmadan, yalnızca bir gruba aidiyetleri nedeniyle sınır dışı edilmeleri veya kesin olarak tanımlanabilir bir gruba ait olmasalar bile bir grupla aynı sınır dışı etme prosedürüne tabi olmaları, ayrımcılığa yol açabilir. Bununla birlikte toplu sınır dışı etmenin temel insan haklarını hiçe sayarak uygulanması, adalet duygusunu da zedeleyebilir.

IV. GERİ GÖNDERME YASAĞI İLE TOPLU SINIR DIŞI ETME YASAĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ: FARKLAR VE BENZERLİKLER

Toplu sınır dışı etme yasağı ve geri gönderme yasağı, sınır dışı etme ile ilgili en temel prensipler arasında yer almaktadır. Her iki ilke de sınır dışı etme işlemleri boyunca sık sık gündeme gelebilmektedir. Zira her iki yasak da yabancıların hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında bulunduğu devletlere sınır dışı edilmeme noktasında güvence sağlamaktadır⁸⁰. Yabancıların ülkeye giriş ve ülkede kalış-

⁷³ GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas / AALBERTS, Tanja: Search and Rescue as a Geopolitics of International Law, *Aalberts and Gammeltoft-Hansen the Changing Practices of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 196.

⁷⁴ GAMMELTOFT-HANSEN / AALBERTS, s. 197; RIEMER, s. 7.

⁷⁵ BM Genel Kurul Kararı, "Draft resolution referred to the high-level plenary meeting on addressing large movements of refugees and migrants by the General Assembly at its seventieth session New York Declaration for Refugees and Migrants", A/71/L.1, 13 Eylül 2016.

⁷⁶ https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180713_agreed_outcome_global_compact_for_migration.pdf (ET: 22.11.2024).

⁷⁷ <https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/global-compact-refugees> (ET: 25.11.2024).

⁷⁸ 2018 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 152 ülkenin desteğiyle kabul edilen Küresel Göç Mutabakatı (KGM), devletlerin büyük çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır. Avrupa Birliği üyesi 14 devlet (İsveç, Almanya, Fransa, İspanya, Belçika, Finlandiya, Estonya, Hırvatistan, İrlanda, Lüksemburg, Portekiz, Slovenya, Yunanistan ve Kıbrıs) mutabakatı herhangi bir çekince veya ek açıklama olmaksızın onaylamıştır. Buna karşın, Hollanda Birleşik Krallık, Danimarka ve Malta gibi bazı AB ülkeleri, göç yönetiminde ulusal egemenliklerini vurgulayan açıklama notu ile belgeyi imzalamıştır. Bulgaristan, Romanya, Avusturya, İtalya ve Litvanya ise çekimser oy kullanmış; Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya mutabakata karşı çıkmıştır. Söz konusu dönemde BM Genel Kurulu Başkanlığı görevini yürüten Slovakya ise oylamaya katılmamıştır. Göç hareketlerinin merkezinde yer alan ve bu konuda ciddi deneyimi olan Amerika Birleşik Devletleri ile Avustralya ise göçün daha koordineli ve insan odaklı yönetilmesine yönelik çağrılara rağmen, ulusal çıkarlarını ön planda tutarak metni imzalamamayı tercih etmiştir. Mutabakat hakkında daha fazla bilgi için bkz. YILMAZ EREN, Esra: "Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç İçin Küresel Mutabakat Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2021, Cilt 3, Sayı 1, s. 81; MELIN, Pauline: "The Global Compact for Migration: Lessons for the Unity of EU Representation", *European Journal of Migration and Law*, 2019, Cilt 21, Sayı 9, s. 204; McADAM, Jane: "The Global Compacts: A New Era for International Protection?", *International Journal of Refugee Law*, 2018, Cilt 30, Sayı 4, s. 572.

⁷⁹ CASTLES, Stephen / MILLER, Mark J.: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Guildford Press, New York-London, 2009, s. 16.

⁸⁰ AKDOĞMUŞ, s. 7.

larına izin verme hususunda takdir yetkileri olan devletler her ne kadar kamu düzeni ve kamu güvenliği gerekçeleri ile özellikle sınır dışı etme yetkisinden vazgeçmek istemeseler de ilgili düzenlemelerde devletlere sınır dışı etme konusunda sınırsız bir takdir yetkisi verilmemektedir. Bu kapsamda sınır dışı etme yetkisine geri gönderme yasağı ve toplu sınır dışı etme yasağı gibi önemli ilkeler ile sınırlandırılmalar getirilmektedir⁸¹.

Kişi dokunulmazlığına müdahale içeren sınır dışı etme işlemi hem suçluların iadesi hem de geri çevirme işleminden farklıdır. Suçluların iadesi, bir suç işledikten sonra başka bir ülkeye kaçan sanık veya mahkûmun, suçun işlendiği ülkenin talebi veya bulunduğu devletin başvurusu üzerine, ceza kovuşturması yapılabilmesi veya mahkûmiyet durumunda verilen cezanın infazı için başka bir devlete teslim edilmesidir⁸². Geri çevirme işlemi ise yabancının henüz ülke sınırlarına girişi aşamasında çeşitli nedenlerden dolayı ülkeye girişine izin verilmeyerek geri çevrilmesi olarak tanımlanabilir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun⁸³ (YUKK) 7. maddesinde ülkeye girişlerine izin verilmeyecek yabancılar sayılmıştır. Buna göre, pasaport ve benzeri geçerli belgesi olmayanlar, vize veya ikamet izni bulunmayanlar veya süresi dolmak üzere olanlar ile ülkeye girişi yasaklanmış veya kamu düzeni ve güvenliği yönünden sakıncalı bulunmuş olanlar sınırdan geri çevrilir. Bu yabancılara işleme karşı itiraz edebilecekleri hususu bildirilir ve süreçte sınır kapılarında belirlenen alanlarda kalmalarına izin verilir. Geri çevirme, henüz ülkeye giriş yapmamış yabancılara uygulanan bir işlem iken sınır dışı etme ülkede bulunan yabancıya uygulanan bir işlem olarak farklılık göstermektedir⁸⁴.

Geri gönderme yasağı ise hem suçluların iadesi hem geri çevirme hem de sınır dışı işleminden farklı bir uygulamadır. Geri gönderme yasağı varken toplu sınır dışı etmenin, evleviyetle yasak olacağı düşünülebilir. Bu iki kavram arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da bulunmakta ama nihayetinde iç içe geçmiş birbirini tamamlayan iki kavram olduğu ifade edilmektedir⁸⁵. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) Ek Protokollerinde, yabancılardan sınır dışı edilebileceği haller yanında, toplu sınır dışı etme yasağı ayrıca düzenlenmiştir.

Bu doğrultuda geri gönderme yasağı ile toplu sınır dışı etme yasağı arasındaki ilişkinin, farklar ve benzerlikler ortaya konularak açıklanması gerekliliği doğmaktadır. AİHM'nin iki hüküm arasındaki ilişkiye dair yeterince gelişmemiş açıklamaları, Mahkeme'nin yargıçları arasında taban tabana zıt görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazıları toplu sınır dışı yasağının, zorunlu olarak geri gönderme yasağını da içerdiğini savunurken; bazıları ise bu iki hükmü ya tamamen özerk ve ayrı hükümler olarak görmekte ya da aralarında bir bağlantı olduğunu kabul etmektedir. Bu görüş ayrılığı, AİHS'nin 3. maddesi ile 4 No.lu Protokol'ün 4. maddeleri arasındaki ilişki konusundaki tartışmayı da doğrulamakta ve bu irtibatı daha fazla detaylandırmayı gerektirmektedir⁸⁶.

AİHS'nin, işkenceyi ve dolaylı olarak geri göndermeyi yasaklayan 3. maddesi, uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişilerin, Sözleşmeciler Tarafından topraklarına girişinin engellenmesine ilişkin davalarda uzun süre hâkim olmuştur. Ancak son zamanlarda, AİHM'nin, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesiyle ilgili uygulamaları giderek daha önemli hale gelmiştir. Başvurunun AİHS'nin 3. maddesi veya 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesiyle ilgili olarak incelendiği durumlarda ülkeye giriş koşullarının aynı olmadığı ve Mahkeme'nin çoğu zaman aynı davada, hem AİHS'nin 3. maddesi hem de 4 No.lu Proto-

⁸¹ ÇELİKEL, Aysel: *Yabancılar Hukuku*, 28. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2024, s. 108; DOĞAN, Vahit / YILMAZ, Alper / İZMİRLİ, Lale Ayhan: *Türk Yabancılar Hukuku*, 7. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2023, s. 114 vd; EKŞİ, Nuri: *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*, 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 99; AKDOĞMUŞ, s. 5.

⁸² ARTUK, M. Emin / GÖKÇEN, Ahmet: *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 1115.

⁸³ 11.04.2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmi Gazete.

⁸⁴ BORAK, Muteber Meva: *Anayasa Mahkemesinin Sınır Dışı Etmeye İlişkin Bireysel Başvuru Kararlarının İncelenmesi* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022, s. 5.

⁸⁵ ČUČKOVIĆ, Bojana: "The Relationship between the Prohibition of Refoulement and the Prohibition of Collective Expulsion in the Context of Access to Territory: Standards of the European Court of Human Rights and Their Relevance for the Legal System of the Republic of Serbia", *International Scientific Conference-Law and Social Values*, 2023, s. 57.

⁸⁶ ČUČKOVIĆ, s. 66

kol'ün 4. maddesinin ihlal edilip edilmediğini incelediği göz önünde bulundurulduğunda, bunların birbiriyle ilişkisi sorunu ortaya çıkmaktadır. Esasında Mahkeme'nin bizzat kendisi, geri gönderme yasağı ile toplu sınır dışı etme yasağı arasındaki ilişki hakkındaki tartışmayı canlandırmıştır. Sharifi ve Diğerleri v. İtalya ve Yunanistan davasında⁸⁷, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin kapsamının yorumlanması ile geri gönderme yasağı ilkesinin kapsamı arasındaki ilişkinin alakasız olmadığı kısaca belirtildikten sonra; Büyük Daire'nin N.D. ve N.T. v. İspanya davasındaki⁸⁸ tartışmalı kararında, AİHM, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin ihlalini değerlendirirken, özellikle Sözleşme'nin 3. maddesinin korumasını talep etmek amacıyla, yasal giriş yollarının mevcut olup olmadığını incelemenin çok önemli olduğunu düşünmüştür². Mahkeme'nin böyle bir yaklaşımı, başlangıçta yargıçları geri gönderme yasağı ile toplu sınır dışı etme yasağı arasındaki ilişki sorununa atıfta bulunmaya teşvik ederken, daha sonra doktrin konuya çekingen bir şekilde ilgi göstermeye başlamıştır. Anlayışların çelişkili olması, iki hüküm arasındaki ilişkinin kapsamlı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir.

AİHS'nin 3. maddesinde ima edilen geri gönderme yasağı ile 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinde güvence altına alınan yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesi yasağı arasındaki benzerlik ve farklılıklar iki farklı düzeyde tespit edilebilir. Genel düzeyde, bazı ortak unsurlara sahip olsalar da her bir hükmün kendine özgü farklılığını oluşturan başka bileşenler ve özellikler de vardır.

Benzerlikler söz konusu olduğunda hem geri gönderme hem de sınır dışı etme aynı şekilde yorumlanmaktadır. Sadece kişi bir Devletin topraklarına girdikten sonra geri göndermeyi değil, aynı zamanda bu tür tedbirlerin resmî bir karar temelinde mi yoksa Devlet yetkilileri tarafından özel bir eylem yoluyla mı alındığına bakılmaksızın ülkeye kabul edilmemeyi de kapsamaktadır⁸⁹.

Her iki hüküm de devletin, belirli bir riske maruz kalan bir kişiyi geri göndermemesi/ reddetmemesi için negatif bir yükümlülük ve söz konusu kişi için böyle bir riskin var olup olmadığını belirlemek için pozitif bir yükümlülük içermektedir. Bu nedenle, hem AİHS'nin 3. maddesi hem de 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi, devletlerin, ilgili yabancıların bireysel koşulları ışığında sınır dışı edilmeye izin verilebilirliğinin, yeterince incelenmesini gerektiren prosedürleri sağlamasını gerektirdiğinden, güçlü bir usul çağrışımına sahiptir⁹⁰. Yine her iki ilke de bölgesel ve sınır ötesi olarak uygulanmaktadır⁹¹.

Farklılıklar listesi ise çok daha uzundur. Öncelikle iki hükmün temel amacı farklıdır. AİHS m. 3'te yer alan geri gönderme yasağı; kişileri, geri gönderilmeleri halinde işkenceye, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalma riskinin bulunduğu topraklara geri göndermeye yol açan karar ve eylemlerden korumayı amaçlamaktadır. Öte yandan, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi, gruptaki her bir yabancıların özel durumunun makul ve objektif bir şekilde incelenmesi ve bununla birlikte sınır dışı işleminin gerçekleşmemesini sağlamayı amaçlamaktadır⁹².

Geri gönderme yasağı sadece bir tür uluslararası korumaya hak kazanan kişileri korurken, toplu sınır dışı etme yasağı taraf devletin topraklarına girmeye çalışan her yabancıyı ve dolayısıyla her göçmeni korur. Bu nedenle, 3. madde genellikle 1951 Cenevre Sözleşmesinin ötesinde, daha geniş bir mülteci kategorisini kapsayan, tamamlayıcı bir koruma biçimi olarak nitelendirilmektedir⁹³. Ancak 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin koruma sağlanan kişi kategorilerini daha da genişlettiği unutulmamalıdır.

⁸⁷ AİHM, *Sharifi ve Diğerleri v. İtalya ve Yunanistan*, B. No: 16643/09, T. 21.10.2014.

⁸⁸ AİHM, *N.D. ve N.T. v. İspanya*, § 211.

⁸⁹ AİHM, *N.D. ve N.T. v. İspanya*, § 166-188.

⁹⁰ BOKOVÁ, Terezie / BRAŽINA, Radislav: "Expulsion of Aliens, Non-Refoulement and Issues related to (Administrative) Discretion", *Journal of Administrative Sciences*, 2021, Sayı 1, s. 90-103.

⁹¹ KIM, Seunghwan: "Non-Refoulement and Extraterritorial Jurisdiction: State Sovereignty and Migration Controls at Sea in the European Context", *Leiden Journal of International Law*, 2017, s. 51; SCUTO, s. 13.

⁹² Bkz. *Andric v. Sweden* [1999], p. 4; *Čonka v. Belgium* [2002], § 59.

⁹³ RISTIK, Jelena: "The Right to Asylum and the Principle of Non-Refoulement under the European Convention on Human Rights", *European Scientific Journal*, 2017, Cilt 13, Sayı 28, s. 115. Benzer şekilde RIJKEN / PIJNENBURG / OUDEJANS, s. 616.

Bir diğer fark, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin kapsamının, AİHS'nin 3. maddesinin kapsamından daha geniş olmasıdır. 3. madde, sadece kişinin geri döndüğünde kötü muameleye maruz kalması veya ülkeye girişinin reddedilmesi durumunda koruma sağlarken⁹⁴; 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi mutlaka kötü muamele riskiyle bağlantılı değildir. Diğer riskler, yani diğer hakların ihlali ve belirli kişi kategorilerine ilişkin riskler de kötü muamele olmasa bile o şekilde yorumlanmaktadır⁹⁵. Başka bir deyişle AİHS'nin 3. maddesindeki yasak, bir kişinin gideceği ülkede veya komşu ülkede maruz kalacağı muameleyle ilgiliyken, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi, sınır dışı eden ülkenin eylem ve prosedürleriyle ilgilidir⁹⁶.

4 No.lu Protokol, toplu sınır dışı etme işlemine karşı doğrudan koruma sağlamaktadır. AİHS'nin 2., 3. ve 8. maddelerinin⁹⁷ sağladığı koruma ise dolaylı koruma mekanizmasıdır⁹⁸.

Son olarak, bu iki yasak hukuki nitelikleri bakımından da farklılık göstermektedir. Geri gönderme yasağının mutlak niteliği, işkence yasağının mutlak niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, toplu sınır dışı yasağının niteliğine ilişkin görüşler bölünmüştür. Bazı yazarlar hükmün mutlak terimlerle formüle edildiğini savunarak mutlaklığını sorgulamazken⁹⁹ ve 4. maddenin mutlak ve değiştirilemez bir yasak olarak ifade edildiğini belirtirken¹⁰⁰, bazı yazarlar ise AİHM içtihadına işaret ederek, yasağın uygulanması için yerine getirilmesi gereken koşullar olduğunu öne sürmekte ve yasağın mutlak olmadığını ima etmektedir¹⁰¹.

Bu konudaki mevcut doktrinel tartışmaya iki yorum eklenebilir. İlk olarak, keyfi olarak yaşam hakkından mahrum bırakma konusunda, mutlak olan yaşam hakkı ile bir benzerlik kurulabilir. Bu, yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesinin, ancak sınır dışı edilmeye yol açan yetkili makamların davranışlarında keyfilik olması durumunda mutlak olarak kabul edilebileceği anlamına gelir. İkinci olarak AİHM, sınır dışı etmenin keyfilikliğini incelemek için ilk içtihatlarında belirlediği yüksek eşikten önemli ölçüde uzaklaşmış ve devlet yetkililerinin eylemlerinin 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesine aykırı olarak değerlendirilebilmesi için karşılanması gereken standartları düşüren koşullar getirmiştir. Mahkeme, gruptaki her bir kişiye sınır dışı edilmesine karşı argüman sunma fırsatı verilmesi yönünde ısrar ettiği kararlar yerine¹⁰² yakın zamanda, bireysel inceleme yapılmamasının yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesine ilişkin yasağın ihlali olarak değerlendirilemeyeceği şeklinde yorumlarda bulunmuştur. Böyle bir gelişme, yasağın istisnasız olduğu, bir başka ifadeyle mutlak olduğu iddiasını desteklememektedir.

⁹⁴ VON STERNBERG, Mark R.: "Reconfiguring the Law of Non-Refoulement: Procedural and Substantive Barriers for Those Seeking to Access Surrogate International Human Rights Protection", *Journal on Migration and Human Security*, 2014, Cilt 2, Sayı 4, s. 345.

⁹⁵ FILIPPO, Marcello Di: "Walking the (Barbed) Wire of the Prohibition of Collective Expulsion: An Assessment of the Strasbourg Case Law", *Diritti umani e diritto internazionale*, 2020, Cilt 14, Sayı 2, s. 486-490.

⁹⁶ FILIPPO, s. 485-486.

⁹⁷ Yaşam hakkı: "1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. 2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz: a) Bir kimsenin yasa dışı şiddetle karşı korunmasının sağlanması; b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme; c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması" (madde 2). İşkence yasağı: "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz." (madde 3). Özel ve aile hayatına saygı hakkı: "1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir." (madde 8).

⁹⁸ AKDOĞMUŞ, s. 2.

⁹⁹ FILIPPO, s. 499.

¹⁰⁰ CRAWFORD, James: "Chance, Order, Change: The Course of International Law", *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, 2013, Sayı 365, s. 349-350.

¹⁰¹ ALINIKULA, Isabella: *Migrants at the Borders of Europe: The European Framework for Protection Against Pushbacks and Collective Expulsions*, Master's Thesis in International Law and Human Rights, Åbo Akademi, Finlandiya, 2021, s. 27.

¹⁰² HEIJER, Martin Den: "Reflections on Refoulement and Collective Expulsion in the Hirsi Case", *International Journal of Refugee Law*, 2013, Cilt 25, Sayı 2, s. 284-285.

V. TOPLU SINIR DIŞI ETME YASAĞININ KONU OLDUĞU AİHM KARARLARINDAN GÜNCEL ÖRNEKLER

Avrupa İnsan Hakları Hukuku çerçevesinde toplu sınır dışı yasağının geleceğini tespit edebilmek için güncel gelişmeleri incelemek gerektiği kanaatindeyiz.

AİHM, 12 Şubat 2025 tarihinde toplu sınır dışı etmelerle ilgili üç davada duruşma düzenlemiştir: RA ve Diğerleri v. Polonya¹⁰³, HMM ve Diğerleri v. Letonya¹⁰⁴ ve COCG ve Diğerleri v. Litvanya¹⁰⁵ davaları. Bu davalar, Belarus (ve Rusya) tarafından göçmenlerin kasıtlı olarak bir araç haline getirilmesi ve hibrit tehditler oluşturulması yoluyla Avrupa Konseyi'nin değerlerine ve demokrasisine yönelik kasıtlı bir saldırı yapıldığı iddialarını içermektedir. Başka bir deyişle Belarus (ve Rusya), Avrupa'ya göçmenleri kasten yönlendirerek onları bir "araç" gibi kullanmış, yani göçmen akınını bir insanlık meselesi olarak değil, Avrupa Konseyi'ne (özellikle de onun savunduğu insan hakları ve demokrasi değerlerine) zarar vermek amacıyla organize edilmiş bir saldırı gibi göstermişlerdir. Bu tür saldırılar "hibrit" yani doğrudan askeri değil, ama ciddi zarar vermeyi amaçlayan karma yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Farklı iddialarla birlikte üç davada da başvurular, AİHS m. 3 (işkence, aşağılama ve kötü muamele yasağı) ve 4 No.lu Protokol m. 4'ün (toplu sınır dışı etme yasağı) ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

Başvuranların çok etkileyici bir sunum yaptıkları, ancak davalarını kazanmak için seçtikleri bazı yolların, gelecekte özellikle de toplu sınır dışı etme yasağı ilkesinin içeriği ve sınırları konusunda insan hakları korumasını zayıflatabilecek riskler taşıdığı ifade edilmiştir.

Başvuranların, davalarının kabul edilme ihtimalini artıran iki stratejik yaklaşımı, gelecekte toplu sınır dışı etme yasağının nasıl uygulanacağı konusunda bazı endişelere yol açmaktadır.

Bu iki stratejik yaklaşımda temel iddialar şöyledir:

1. N.D. ve N.T. v. İspanya davasının sonuçlarının dolaylı olarak geçerli olduğunu (yani doğru veya kabul edilebilir olduğunu) ima etmeleri.
2. 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin her zaman geri gönderme yasağı (*non-refoulement*; yani bir kişiyi işkence veya kötü muamele göreceği bir ülkeye geri göndermeme zorunluluğu) ile bağlantılı olmayabileceği anlayışını benimsemeleri.

O halde başvuranların dayandığı N.D. ve N.T. v. İspanya davasından da bahsetmek gereklidir. Bu davada biri Mali'den, diğeri Fildişi Sahili'nden iki başvuran; Fas'tan İspanya'ya geçmeye çalışırken İspanyol güvenlik güçleri tarafından yakalanıp hiçbir bireysel işlem yapılmadan doğrudan Fas'a geri itilmişlerdir. Başvuranlar, bu durumun toplu sınır dışı yasağını (4 No.lu Protokol m. 4) ve insanlık dışı muamele yasağını (AİHS m. 3) ihlal ettiğini iddia etmişlerdir.

Bunun üzerine AİHM, başvuranların sınırdan yasa dışı, organize bir şekilde ve şiddet kullanarak geçmeye çalıştıkları için yetkililere kimliklerini tespit etme ve bireysel başvuru yapma imkânı tanımadığından bahisle, İspanya'nın onları topluca geri göndermesinin, normal şartlarda yasak olmasına rağmen, bu özel durumda hak ihlali sayılmayacağına karar vermiştir. Karar, toplu sınır dışı yasağının gücünü azaltmış olduğundan tartışmalıdır. Çünkü bu Karar sonucunda devletler yabancıların, sınırlarından düzensiz veya zorla geçmeye çalıştığını gerekçe göstererek toplu sınır dışı etme işlemi gerçekleştirebilir ve kendilerini haklı görebilirler.

Bahsi geçen diğer üç davada ise başvuranlar, kendi davalarını desteklemek için stratejik olarak bu N.D. ve N.T. v. İspanya kararını dolaylı şekilde kabul etmiş gözükmektedir. Ayrıca geri göndermeme

¹⁰³ AİHM, RA ve Diğerleri v. Polonya, B. No: 42120/21, T. 12.02.2025.

¹⁰⁴ AİHM, HMM ve Diğerleri v. Letonya, B. No: 42165/21, T. 03.05.2022.

¹⁰⁵ AİHM, COCG ve Diğerleri v. Litvanya, B. No: 17764/22, T. 02.12.2022.

ilkesi ile 4. Protokol'ün 4. maddesinin her zaman bağlantılı olmayacağını iddia etmeleri de bu temel koruma mekanizmasını zayıflatabilecek bir kapı açmaktadır¹⁰⁶.

Konu	Açıklama
Toplu Sınır Dışı Yasağı (Protokol 4, Madde 4)	Devletler, insanları grup halinde ve bireysel durumlarını incelemeden sınır dışı edemez. Her bireyin kişisel başvuru ve incelenme hakkı vardır.
Geri gönderme yasağı	Hiç kimse, işkence veya insanlık dışı muamele göreceği bir ülkeye geri gönderilemez (Bu ilke çoğunlukla AİHS m. 3 ile bağlantılıdır).
N.D. ve N.T. v. İspanya	AİHM, yasa dışı ve organize sınır geçişi girişimi durumunda devletlerin anında geri gönderme yapabileceğini ve bunun ihlal sayılmayabileceğine karar vermiştir.
Bu Kararın Sonucu	Devletler, bazı durumlarda bireysel işlem yapmadan toplu geri göndermeyi haklı gösterebilir hale gelmiş; toplu sınır dışı yasağı esnemmiştir.
Başvuranların Stratejisi	Davalarını güçlendirmek için N.D. ve N.T. kararını doğrudan reddetmemiş ve 4. Protokol'ün her zaman geri gönderme yasağı ile bağlantılı olmadığını kabul etmiş izlenimi yaratmışlardır.
Gelecekteki Risk	Toplu sınır dışı yasağı zayıflayabilir. Devletler, sınır yönetimi bahanesiyle insan haklarını daha kolay ihlal edebilir.

N.D. ve N.T. v. İspanya davası ile birlikte, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yeni bir yaklaşımla Suçlayıcı Davranış Testini (*Culpable Conduct Test*) geliştirmiştir.

Bu test, sınırı geçmeye çalışan başvuranın kendi davranışlarıyla, özellikle yasa dışı ve organize bir şekilde hareket ederek, kendi korunma hakkını zayıflatmış olup olmadığını sormaktadır. Eğer bir kişi devletin sunduğu yasal giriş yollarını kullanmamış ve şiddet veya zorla sınırı aşmaya çalışmışsa, o zaman Mahkeme, devletin yaptığı hızlı geri göndermeyi daha hoşgörülü değerlendirebileceği sonucuna ulaşmıştır. Eski- den AİHM kişilerin davranışından çok, hak ihlaline uğrayıp uğramadığına odaklanırken, N.D. ve N.T. v. İspanya davasından sonra bu anlayış değişmiş, başvuranların davranışı daha fazla önem kazanmıştır.

Bahsi geçen üç davada, kabul edilebilirlik aşamasının dışında, hükümetlerin sunduğu hukuki argümanlar büyük ölçüde Suçlayıcı Davranış Testine dayanmaktadır. Davalara konu olaylar farklı olsa da tüm davalı hükümetler; N.D. ve N.T. v. İspanya davasında oluşturulan içtihadı atıfta bulunmuştur. N.D. ve N.T. v. İspanya davasında, Büyük Daire, Başvuranların (sınırı geçmeye çalışanların), grubun kalabalığını kullanarak ve mevcut yasal prosedürleri (normal yoldan giriş kurallarını) geçerli bir mazeretleri olmadan ihlal ederek sınırı geçmeye çalıştıkları için kendilerini tehlikeye attıklarına karar vermiştir.

Polonya, Letonya ve Litvanya ise benzer şekilde başvuranların, ülkelerine yasal yollarla giriş yapma imkânları varken buna rağmen geçerli bir sebep göstermeden bu yolları kullanmadıklarını savunmuştur.

Hükümet temsilcileri yasal sınır geçiş noktalarının varlığını, Elçiliklere erişim imkânlarını ve insani vizeler de dâhil olmak üzere vize başvurusu yapabilme fırsatlarını detaylı bir şekilde anlatarak bu iddialarını desteklemişler.

Özellikle Letonya, başvuranların sınırı geçerken sayı üstünlüklerini kasten kullandıklarını¹⁰⁷; Litvanya ise başvuranların eylemlerinin tesadüfi olmadığını, aksine göçmenlerin araçsallaştırılması denilen daha büyük bir stratejik bağlamdan faydalanarak hareket ettiklerini ileri sürmüştür¹⁰⁸.

¹⁰⁶ KLÜGER, Jessica: *What is the Future of the Prohibition Against Collective Expulsion in the European Human Rights Legal Framework?*, 2025 (<https://www.ejiltalk.org/24558-2/>, ET: 12.03.2025).

¹⁰⁷ AİHM, *HMM ve Diğerleri v. Letonya*, § 6.

Duruşmalardan önce, N.D. ve N.T. v. İspanya davasında oluşturulan içtihadın tersine çevrilmesi pek olası görünmemiş ancak duruşmalardan sonra, bunun artık tamamen imkânsız hale geldiği ifade edilmiştir:

- Davalı hükümetler (Polonya, Letonya, Litvanya) bu önceki içtihadın korunması gerektiğini güçlü şekilde savunmuşlar,
- Başvuranlar bu içtihadı doğrudan eleştirmemişler,
- Onun yerine, Mahkeme'nin önceki yaklaşımı zımnen kabul edilip sadece kendi vakıalarının N.D. ve N.T. v. İspanya davasından farklı olduğunu göstermeye çalışmışlardır¹⁰⁹.

Özellikle, Letonya hükümeti savunmasında N.D.ve N.T. v. İspanya davasında, yüzlerce göçmenin şiddetli bir şekilde İspanya sınırını zorladığı ve acil bir kamu tehlikesi yarattığını ifade etmiştir.

2020 yılında Büyük Daire'nin verdiği N.D. ve N.T. v. İspanya kararı, gerekçesiyle birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Ancak bugün geldiğimiz noktada, o zamanlar İspanya'nın kullandığı ve sonrasında AİHM'nin de benimsediği problemli söylem, insan hakları konusunda ilerici bir yaklaşımı savunanlar arasında bile artık normalleşmiş görünmektedir.

N.D. ve N.T. v. İspanya davasındaki olayların çok net olduğundan bahisle, ilk aşamada Daire'nin başka bir sonuca varması pek mümkün görünmemiştir. Bu görüş, dava Büyük Daire'ye sevk edilmeden önce dile getirilmiştir¹¹⁰. Ancak Büyük Daire, davayı inceledikten sonra oybirliğiyle hak ihlali bulunmadığına hükmetmiştir. Bu karardan sonra Mahkeme'nin alt daireleri, toplu sınır dışı etme davalarında suçlayıcı davranış testini uygulamaya başlamışlardır; ancak Büyük Daire, bu tartışmalı test ve yaklaşımı 2025 yılına kadar bir daha ele almamıştır. Polonya, Letonya ve Litvanya ve davaları, AİHM'nin, hatalı içtihadı gözden geçirmesi için çok önemli bir fırsat olarak görülmüş ancak bu hatadan dönülmemiştir¹¹¹. Özellikle 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinde düzenlenen toplu sınır dışı yasağı ile AİHS'nin 3. maddesinde düzenlenen işkence ve kötü muamele yasağının, her zaman bağlantılı olduğu savunulabilseydi, söz konusu hakkın hiçbir zaman askıya alınmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşılabilirdi.

Bazen başvuruçular AİHM'ne AİHS'nin m. 3 hükmünün ihlal edildiği iddiasını eklemekten sadece 4 No.lu Protokol'ün m. 4 hükmüne binaen toplu sınır dışı şikâyeti yapabilirler. Ancak hükümetler, sınır dışı işlemi yapmadan önce, her bir göçmenin durumunu bireysel ve makul biçimde değerlendir-medikçe, onların işkence veya kötü muamele riski taşıyıp taşımadıklarını bilemezler. Bu yüzden, toplu sınır dışı yasağının gözetilmesi, teorik olarak her zaman zorunludur, çünkü bu yasak, dolaylı olarak geri gönderme yasağının da korunmasını sağlar¹¹².

VI. SUÇLAYICI DAVRANIŞ TESTİ VE UNSURLARI

AİHM, N.D. ve N.T. v. İspanya davasından kısa bir süre sonra, 24 Mart 2020 tarihinde, bir grup Afgan vatandaşının Ukrayna'ya sınır dışı edilmesiyle ilgili *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*¹¹³ davasında kararını açıklamıştır. Karar, Mahkeme'ye N.D. ve N.T. v. İspanya davasında geliştirilen suçlayıcı

¹⁰⁸ AİHM, *COG ve Diğerleri v. Litvanya*, § 2.

¹⁰⁹ https://www.echr.coe.int/w/h.m.m.-and-others-v.-latvia-no.-42165/21-?p_1_back_url=%2Fweb%2Fsearch%2Fsearch%3Ffolder%3D709108%26q%3D%252242165%2F21%2522&p_1_back_url_title=Search (ET: 12.03.2025).

¹¹⁰ PIJNENBURG, Annick: *Is N.D. and N.T. v. Spain the new Hirsi?*, 17.10.2017 (<https://www.ejiltalk.org/24558-2/>, ET: 12.03.2025).

¹¹¹ SCISSA, Chiara / GATTA, Luigi Francesco: "Access to Asylum in Times of Crisis, Force Majeure and Instrumentalization in the EU: Restrictive Trends in Asylum Law and in the Case-Law", *Freedom, Security & Justice: European Legal Studies*, 2024, Sayı 3, s. 228.

¹¹² LUBBE, Anna: *The Elephant in the Room Effective Guarantee of Non-Refoulement after ECtHR N.D. and N.T.?*, 19.02.2020 (<https://verfassungsblog.de/the-elephant-in-the-room/>, ET: 17.02.25).

¹¹³ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, B. No: 24917/15, T. 24.03.2020.

davranış testi istisnasının uygulanabilirliğini düşünme ve toplu sınır dışı etme davası üzerindeki etkisini ölçme fırsatı vermesi bakımından önem arz etmektedir. N.D. ve N.T. v. İspanya davasında toplu sınır dışı yasağının ihlal edilmediğine karar veren Mahkeme, benzer şekilde Asady ve Diğerleri v. Slovakya davasında da yine toplu sınır dışı yasağının ihlal edilmediğine karar vermiştir.

N.D. ve N.T. v. İspanya davasında tasarlandığı ve uygulandığı şekliyle, bu yeni kriter, Devletlerin belirli koşullar altında bireysel işlem yapmaktan kaçınmasına ve böylece toplu sınır dışı yasağının ihlalini engellemesine olanak tanımaktadır. Söz konusu karara göre suçlayıcı davranış testinin düzensiz giriş, yasal giriş prosedürlerinin mevcudiyeti ve sınır dışı edilen ülkede risk bulunmaması şeklinde üç unsuru bulunmaktadır.

AİHM suçlayıcı davranış testinin uygulayabilmek için ilk olarak yabancıların kara sınırından düzensiz giriş yapmaları koşulunu aramaktadır. N.D. ve N.T. v. İspanya davasında Büyük Daire, kara sınırının “yetkisiz bir şekilde”¹¹⁴ benzer şekilde, “resmi giriş prosedürleri kullanılmadan”¹¹⁵ veya “yetkisiz bir konumdan” bölgeye girmeye çalışan kişilerden bahsetmektedir¹¹⁶. Aynı zamanda belki suçlayıcı davranış testinin dördüncü bir unsuru olarak da kabul edilebilecek şekilde; çok sayıda göçmenin¹¹⁷ aynı zamanda “toplu halde” sınır geçmeye çalışması veya güç kullanması¹¹⁸, “kontrol edilmesi zor bir durum”¹¹⁹ yaratması, “kamu güvenliğinin tehlikeye atılması”¹²⁰, dış destekli veya “önceden planlanmış bir operasyon kapsamında kara sınırının geçilmesi”¹²¹ gibi durumlar düzensiz girişi mazur göstermeyecek durumlar olarak sıralanmıştır.

İkincisi Büyük Daire, “yasal giriş araçlarına gerçek ve etkili erişim” olmasını¹²² ve son olarak da bireysel işlem yapılmaksızın sınır dışı edilenler için varış ülkesinin güvenli olarak değerlendirilmesini şart koşmaktadır¹²³.

Suçlayıcı davranış testinin unsurlarını, Asady ve Diğerleri v. Slovakya davası özelinde incelemeye geçmeden evvel dava konusu ve mahkeme kararı aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

İspanya’ya Fas üzerinden yasadışı şekilde tel örgüleri aşarak kitlesel olarak giriş yapılması üzerine, iki sığınmacının hızlandırılmış prosedürle sınır dışı edilmesinde, AİHM’nin, AİHS’ne Ek 4 No.lu Protokolün 4. maddesi kapsamında toplu sınır dışı yasağı ihlali bulmadığına kara verdiği N.D. ve N.T. v. İspanya kararında AİHM’in, bu sonuca varırken özellikle başvuruçuların yasadışı davranışlarını yeni bir değerlendirme kriteri olarak ele aldığı dikkati çekmektedir.

Asady ve Diğerleri v. Slovakya davası, on dokuz Afgan vatandaşının 2014 yılında Slovakya’ya yasadışı yollarla girme girişimini konu almaktadır. Başvuruçular, Ukrayna sınırına yakın bir yerde, gece vakti, polisin aracı takip etmesinin ardından kaçan bir kamyonun içinde saklanmış halde bulunmuşlardır. Kimlik belgeleri yoktur ve Slovak polisi tarafından yakalanmışlardır. Yakalandıktan sonra, başvuranlar ve diğer Afganlar bir polis karakoluna götürülerek tercüman eşliğinde Farsça mülakatları yapılmış ardından polis memurları tarafından işlemleri yapılmıştır. Slovak hükümeti tarafından sunulan belgelere göre, her mülakat yaklaşık on dakika sürmüş, sorular standartlaştırılmış ve başvuranların yanlarında bulundurdıklarını beyan ettikleri para miktarı dışında aynı cevaplar verilmiştir. Mülakatla-

¹¹⁴ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 166, 201, 206, 211.

¹¹⁵ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 231.

¹¹⁶ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 242.

¹¹⁷ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 166, 201, 206, 210, 211, 231, 242.

¹¹⁸ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 201, 210, 211, 231.

¹¹⁹ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 201.

¹²⁰ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 201.

¹²¹ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 206.

¹²² AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 201, 210, 211.

¹²³ AİHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 226,230.

rın ardından, tüm başvurular hakkında ayrı ayrı ancak aynı ifadelerle sınır dışı kararları verilmiş ve aynı günün akşamı Ukrayna'ya gönderilmişlerdir. Dolayısıyla, çok sayıda göçmenin yer aldığı, gizlice ve dışarıdan destekle gerçekleştirilen organize ve düzensiz bir sınır geçişi ile bunu karşılığında idari makamların kısa süreli mülakatları sonucunda verdikleri sınır dışı kararları bulunmaktadır.

Asady ve Diğerleri v. Slovakya davasında Başvurucular, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi ve AİHS'nin 13. maddesi uyarınca, davalarının uygun bir şekilde bireysel olarak incelenmeden gerçekleştirildiğini ileri sürerek, sınır dışı edilmelerini şikâyet etmişlerdir. Ayrıca, sığınma taleplerinin göz ardı edildiğini, sığınma prosedürlerine, bilgi ve yardıma erişimlerinin engellendiğini ve sınır dışı edilmelerine karşı etkili bir başvuru yollarının bulunmadığını iddia etmektedirler. Sınır dışı edilmelerine yol açan prosedürün koşulları, toplu sınır dışı edildiklerini açıkça ortaya çıkmaktadır. Yalnızca 10 dakika süren mülakatta davalarını daha ayrıntılı açıklamak için ek süre verilmemiş; esasen evet/hayır cevapları gerektiren sorular sorulmuş ve polis memurları daha doğru tespit için proaktif bir çaba göstermemiş ve birçok kişi için yalnızca birkaç saatliğine müsait olan tek bir tercümandan yardım alınmıştır. Hızlandırılmış şekilde ve toplu olarak sınır dışı edilmişlerdir. Tüm sınır dışı kararlarının aynı ifadelerle Başvuranların varışlarından sonraki 24 saat içinde verilip uygulanması da toplu sınır dışı ihtimalini güçlendirmiştir¹²⁴.

Sınır dışı kararlarına karşı başvuru alan AİHM, Asady ve Diğerleri v. Slovakya davasında polis merkezinde kısa süren bir mülakatla, ülkeye yasadışı yollarla toplu olarak girenlerin sınır dışı edilmesinde, kolluktaki mülakatın sığınmacıların geri gönderme yasağı çerçevesinde sunacakları savunmaları almak için yeterli olduğunu değerlendirmiştir. Başka bir deyişle Mahkeme kısa ve tek taraflı bir soru sorma yönteminden ibaret olan bir mülakat işlemini, sığınma başvurusuna ilişkin hususların dile getirilebileceği, gerçek ve etkin bir yol olarak kabul etmiştir. Ancak AİHM'nin daha önceki değerlendirmelerine bakıldığında, sığınmacıların tek taraflı ifadesinin alınmasından ziyade, geri gönderme yasağı ilkesi çerçevesinde neden sığınma talep ettiklerine ilişkin arkada yatan gerçek nedenlerin araştırılması gibi bir usuli teminatın somut olayın şartlarında zayıflatıldığı görülmektedir. Oysa AİHM Dairesi, İspanya aleyhine açılan N.D. ve N.T. başvurusunda, toplu sınır dışı etme yasağını içeren maddenin öngördüğü usuli güvenceler kapsamında, her bir sığınma talebinin bireysel olarak değerlendirilmesi yükümlülüğüne uyulmamasını bir ihlal olarak kabul etmiş ve ayrıca başvurucuların başvurabileceği etkili bir iç hukuk yolunun bulunmadığını tespit etmiştir. Ne var ki, kararın Büyük Daire'ye taşınmasının ardından verilen nihai kararda bu tespitlerin tam aksine, ihlal olmadığı sonucuna ulaşılmış; bu yaklaşım ise, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile güvence altına alınan ve günümüzde evrensel hukuken temel ilkelerinden biri olarak kabul edilen geri gönderme yasağına ilişkin usuli güvencelerin zayıflatılması riskini doğurmuş ve özellikle devletlerin keyfi sınır dışı uygulamalarına alan açabilecek nitelikte bir içtihadı dönüşmüştür¹²⁵.

Slovak Hükümeti ise savunmasında her başvuranın, yasadışı göçmenlerle görüşme konusunda uzun süreli deneyime sahip polisler tarafından, bireysel ve uygun şekilde sorgulandığını ve tercümanın sağladığı yardımın yeterli olduğunu belirtmiştir. Görüşmeler sırasında kaydedilen cevapların aynı şekilde ifade edilmesinin ise toplu nitelikte bir yaklaşımı gerektirmediğini, aksine bu durumun, başvuruların grup halinde seyahat etmiş olmaları ve dolayısıyla aynı olgular ve saikler üzerine ifadelerini koordine etmiş olduklarını, kaçakçıların yardımıyla organize bir şekilde Slovakya'ya gelen göçmenlerin tipik bir özelliği olduğu şeklinde açıklanabileceği ifade edilmiştir. Hükümet, başvuruların sahip oldukları para miktarları açısından farklılık göstermesini ise polisin onlara bireysel olarak davrandığını gösterir bir argüman olarak sunmuştur. Başvuranların sığınma prosedürlerine ilişkin iddialarına gelince, başvuruların hiçbirinin kendi ülkelerinde zulüm görme riskinden bahsetmediğinden daha ziyade

¹²⁴ <https://strasbourgobservers.com/2020/05/06/tell-me-your-story-but-hurry-up-because-i-have-to-expel-you-asady-and-others-v-slovakia-how-to-quickly-conduct-individual-interviews-and-not-apply-the-nd-nt-own-cul/> (ET: 11.07.2025).

¹²⁵ KÖKSAL, Tuğçe Duygu: "Avrupa Birliği Sınırlarının Korunması Yolu Olarak "Geri İtmeler" ve Pandemi Sonrası İçin Değerlendirme", *EURO Politika*, 2022, Cilt 4, Sayı 2, s. 127-128.

ekonomik nedenlerle Afganistan'dan ayrılıp Almanya'ya gitmek istedikleri ve dolayısıyla Slovakya'da sığınma talebinde bulunmayı düşünmedikleri anlaşıldığından, incelemenin derinleştirilmesine gerek kalmadığı ifade edilmiştir. Sınırdaki yakalanan grubun üyesi olan on iki Afgan'ın daha sığınma talebinde bulunmuş olması ve bunun sonucunda Ukrayna'ya gönderilmek yerine, bir kabul merkezine transfer edilmiş olması, sığınma prosedürlerinin erişilebilir olduğuna delil gösterilmiştir.

Mahkeme, her şeyden önce, Protokol 4'ün 4. maddesinin her koşulda bireysel görüşme hakkını garanti altına almadığını; ayrıca, benzer kararların verilmesinin başlı başına sınır dışı etme işleminin toplu niteliğine ilişkin bir sonuca varılmasına yol açmadığını hatırlatmaktadır. Bununla birlikte, kısa görüşmelere rağmen, başvuranlara sınır dışı edilmelerine karşı gerekçeleri sunmaları için gerçek ve etkili bir olanak tanındığına ve bunların ulusal makamlarca uygun bir şekilde incelendiğine hükmetmiştir.

Sonuç olarak AIHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya* davasında Büyük Daire tarafından yeni geliştirilen suçlayıcı davranış testinin unsurları bakımından Mahkeme, kendi kusurlu davranış testini uygulamamaktadır. Sadece, başvuranların Slovak sınırını yetkisiz bir şekilde geçmiş olsalar da Slovakya topraklarında yakalandıkları ve Devletin, kişilere uygun sınır prosedürü aracılığıyla yasal giriş yollarına erişim sağladığı belirtilmektedir¹²⁶. Karar, suçlayıcı davranış testi istisnasının bazı gerekliliklerine atf teşkil etse dahi, istisnaya sadece karşı görüşte yer verildiği ve uygulanamaz bulunduğu görülmektedir. Başvuranların, sınırdan yetkisiz bir şekilde giriş yaptığı açıktır. Peki, düzensiz girişi haklı gösterebilecek durumlar mevcut mudur? Bu soruya da olumlu cevap vermek mümkün değildir. Zira *N.D. ve N.T. v. İspanya* kararında, İspanya sınırlarına güç kullanılarak yapılan hatta baskın niteliğindeki sınır geçişine, yaklaşık altı yüz göçmenin katıldığı, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya* davasında ise herhangi bir güç kullanmadan sadece otuz iki kişinin sınır geçişine katıldığı; ayrıca Slovakya davasında kamu güvenliği nedeniyle herhangi bir tehlikenin oluşmamıştır. Dış destek ve planlama (birisi tarafından sürülen bir kamyonun içinde gece vakti sınırı geçmeye çalışma) olduğunu iddia edilebilse dahi yine de, suçlayıcı davranış istisnası, gerekli koşulları sağlamadığı için geçerli olmayacaktır. Afganların yurtdışındaki diplomatik misyonlar veya konsolosluklar aracılığıyla uluslararası koruma başvurusunda bulunma seçeneği bulunmamaktadır. bu da yasal giriş araçlarına gerçek ve etkili erişim olmadığı için suçlayıcı davranış testinin ikinci unsurunun da oluşmadığına işaret etmektedir.

VII. TÜRK HUKUKUNDA TOPLU SINIR DIŞI ETME YASAĞININ DURUMU

1963'de imzaya açılmış ve 1968'de yürürlüğe girmiş 4 No.lu Protokolü Türkiye, 1992'de imzalamıştır. Protokolün Onay Kanunu ile Türkçe çevirisi ise 1994'te yayımlanmıştır¹²⁷. Türkiye bir uluslararası andlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için gerekli olan iç hukuk işlemlerini gerçekleştirmesine rağmen onay belgeleri hala Avrupa Konseyi'ne tevdi edilmemiştir¹²⁸.

Türkiye'nin onay işlemlerini gerçekleştirmesine rağmen tevdi işlemini gerçekleştirmemiş olması 4 numaralı Protokolün, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru açısından uygulanabilir olup olmadığı tartışmalarını gündeme getirmektedir. AYM'nin bu hususta verdiği bireysel başvuru kararlarında, 4 No.lu Protokolün kapsamında yer alan haklara ilişkin başvuruları, Türkiye'nin henüz taraf olmamasını gerekçe göstererek, konu bakımından yetkisizlik sebebiyle reddettiği görülmektedir¹²⁹.

¹²⁶ AIHM, *Asady ve Diğerleri v. Slovakya*, § 62.

¹²⁷ 23 Şubat 1994 tarihli ve 3975 sayılı Onay Kanunu, 26 Şubat 1994 tarih ve 21861 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Protokol'ün onaylanmasını kararlaştıran 9 Haziran 1994 tarih ve 94/5749 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Protokol'ün Resmî Türkçe çevirisi, 14 Temmuz 1994 tarih ve 21990 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

¹²⁸ GÖZTEPE, Ece: "Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 4. Protokolle Bağlı Mıdır? Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Bir Değerlendirme", *Legal Hukuk Dergisi*, 2014, Rona Aybay'a Armağan Özel Sayısı, s. 1121; BAYRAM DUMLU-DAĞ, Mihri Sinem: *Türk Yabancılar Hukukunda Sınır Dışı Etme*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2018, s. 15; <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/54-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-4-numarali-protokol/> (ET: 10.03.2025).

¹²⁹ YILMAZ, s. 820.

1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik çeşitli hükümler içermesine karşın, AİHS'ne Ek 4 No.lu Protokol'de düzenlenen haklardan biri olan, yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesini yasaklayan hükme anayasal düzeyde açıkça yer vermemektedir. Bu durum, Protokol kapsamında tanınan haklar arasında, Türk Anayasası'nda açıkça düzenlenmeyen yegâne hüküm olarak dikkat çekmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere bir ülkenin vatandaşı olmayan kişileri, belirli gerekçelerle ülkesinden çıkarması, o devletin egemenlik yetkileri çerçevesinde uluslararası hukuk tarafından kabul edilen bir ilkedir¹³⁰. 4 No.lu Protokol'de yer alan toplu sınır dışı etme yasağı, devletin egemenlik yetkisi çerçevesinde yabancıları ülkeden çıkarma yetkisini tamamen ortadan kaldırmaz. Aksine, bu yetkinin ayrımcı veya keyfi biçimde, özellikle de belli bir gruba yönelik olarak sistematik şekilde kullanılması durumunu engellemeyi amaçlayan bir güvencedir. Dolayısıyla söz konusu yasağın, devletin yabancılarla ilgili kamu düzeni gerekçesiyle aldığı sınır dışı etme kararlarıyla temel bir çatışma içinde değildir; bilakis, bu tür işlemlerin bireysel değerlendirmeye dayalı ve hukuki güvenceye tabi olarak gerçekleştirilmesini öngörür¹³¹.

4 No.lu Protokolün tevdi işleminin yapılmamasının muhtemel sebebinin toplu sınır dışı etme yasağını düzenleyen 4. madde olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre, Türkiye'nin iç karışıklık yaşayan veya başka ülkelerle savaştan birçok sınır komşusunun olması, transit göç yolunda bulunması ve kitlesel akınlara maruz kalma riski karşısında siyasi bir taktik olarak işlemin tamamlanmadığı ifade edilmektedir¹³². Ancak bugün için bu fikre katılmanın zor olduğu kanaatindeyiz. Zira Türkiye karşılaştığı kitlesel akınlarda dahi, hiçbir yabancıyı zorla geri gönderme fikri olmadığına vurgu yapmaktadır. Özellikle 8 Aralık 2024 tarihinde Esed hükümetinin düşmesi ile birlikte Suriye'de yaşanan gelişmeler sonrasında resmî kanallardan yapılan açıklamalar da düzenli, güvenli, gönüllü ve onurlu geri dönüş için olağanüstü bir çabayı göstermektedir¹³³.

Sonuç olarak, Türkiye tarafından 4 No.lu Protokol iç hukuka dâhil edilmiş olmasına karşın, Protokol'e ilişkin onay belgesi Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne tevdi edilmediği için, bu hükümlerin uluslararası düzeyde bağlayıcılığı doğmamıştır. Bu durum, Protokol hükümlerinin Türkiye'de iç hukuk yollarında ileri sürülebileceği; ancak bireysel başvuru yoluyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınamayacağı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, toplu sınır dışı etme gibi Protokol kapsamındaki bazı ihlallerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin diğer maddeleri -örneğin, yaşam hakkı (madde 2), işkence yasağı (madde 3) veya etkili başvuru hakkı (madde 13)- aracılığıyla Mahkeme önüne getirilebilmesi mümkündür¹³⁴. Dolayısıyla, Türkiye'nin uluslararası sorumluluktan tamamen kaçınılabilmesi söz konusu değildir; zira tevdi işlemlerinin yapılmamış olması, AİHS'den doğan yükümlülüklerini bertaraf etmemektedir¹³⁵.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda toplu sınır dışı etme yasağına yer verilmemiş olmasının bir eksik mi yoksa bilinçli bir tercih mi olduğu da tartışılabilir. Türkiye, AİHS'ne Ek 4 No.lu Protokol'ün kabulü sürecini tamamlamamıştır. 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi, açık biçimde toplu sınır dışı etmeyi yasaklarken, Türkiye'nin tevdi işlemlerini gerçekleştirmemiş olması, bu hakkın iç hukuka tam olarak entegre edilmediği anlamına gelmektedir. Ancak Türkiye geri göndermeme ilke-

¹³⁰ KABAALIOĞLU, Haluk / EKŞİ, Nuray: "Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 2014, Sayı 24, s. 503. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012 ve 2014 yıllarında verdiği iki önemli Büyük Daire kararında, devletlerin egemenlik yetkilerine dayalı savunmalarını değerlendirirken, egemenlik ilkesinin uluslararası yükümlülüklerin ihlaline gerekçe olamayacağını açıkça ortaya koymuştur. Mahkeme, özellikle insan haklarına saygı yükümlülüğünün devletin iç düzenlemeleri ya da egemenlik yetkisiyle bertaraf edilemeyeceğini vurgulamış; uluslararası hukuk bağlamında, taraf devletlerin AİHS kapsamındaki sorumluluklarından feragat edemeyeceği sonucuna varmıştır. AİHM, *Hirsi Jamaa v.d./İtalya*, § 179; *Gürcistan/Rusya*, § 177; YILMAZ, s. 841.

¹³¹ YILMAZ, s. 841.

¹³² GÖZTEPE, s. 1131-1132; YILMAZ, s. 841.

¹³³ <https://www.goc.gov.tr/bm-multeciler-yuksek-komiseri-filippo-grandi-suriyelilerin-gonullu-geri-donusu-konusunda-turkiyeden-ogrenilecek-cok-sey-var> (ET: 10.03.2025).

¹³⁴ YILMAZ, s. 845.

¹³⁵ YILMAZ, s. 846.

si kapsamında bu yasağa dolaylı da olsa uymakla yükümlüdür (AİHS madde 3 ve 1951 Cenevre Sözleşmesi madde 33).

Ayrıca Türk hukukunda her ne kadar toplu sınır dışı etmenin yasak olduğuna dair açık bir düzenleme bulunmasa da, YUKK Uygulama Yönetmeliği'nin¹³⁶ m. 54/1 hükmü idarenin, sınır dışı etme kararını her yabancı için ayrı ayrı alması gerektiğinin öngörülmesi, söz konusu yasağın mevcudiyetinin tespiti açısından yeterli görülebilmektedir¹³⁷. Toplu sınır dışı yasağını içeren kanuni bir düzenleme olmaması, özellikle kitlesel göç veya güvenlik tehditleri gibi kriz durumlarında veya kamu güvenliği gerekçesiyle bireysel değerlendirme yapılmadan, idarenin geniş takdir yetkisiyle keyfi sınır dışı işlemlerine yol açabilir. Bu da hukuki güvencelerin zayıflaması demektir.

SONUÇ

Toplu sınır dışı etme yasağı, bireysel, makul ve nesnel bir değerlendirme olmaksızın, belirli bir grubun toplu şekilde ülkeden çıkarılmalarını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu yasak, bireysel değerlendirme ilkesine dayalı olarak her bir yabancının kişisel durumunun dikkate alınmasını zorunlu kılmakta; dolayısıyla devletlerin egemenlik yetkisini sınırlayan önemli bir insan hakları normu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkenin kökeni, kitlesel sınır dışı uygulamalarının yarattığı ağır insan hakları ihlallerine karşı geliştirilmiş olup, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4 No.lu Protokolü olmak üzere, çeşitli uluslararası belgelerde açık biçimde düzenlenmiştir. Her ne kadar söz konusu yasağın lafzı açık bir tanım içermese de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları, bu ilkenin yorumunda belirleyici rol oynamakta; yasak kapsamına giren durumları, yalnızca kişilerin sayısı veya grup mensubiyetleriyle değil, aynı zamanda her bir bireyin hukuki durumunun makul ve tarafsız biçimde incelenip incelenmediği ölçütüyle değerlendirmektedir.

Mahkemenin Conka v. Belçika, Gürcistan v. Rusya ve Hirsi Jamaa v. İtalya gibi emsal kararlarında görüldüğü üzere, sınır dışı işlemlerinde görünürde bireysel değerlendirme yapılmış olsa dahi, uygulamada sistematik bir ayrımcılık, genelgeye dayalı idari talimatlar veya bireysel hak arama yollarının fiilen engellenmesi gibi unsurlar, işlemi toplu sınır dışı niteliğine büründürmektedir. Dolayısıyla Mahkeme, biçimsel bir değerlendirme yerine, somut olayın bütün koşullarını dikkate alarak esasa ilişkin bir denetim gerçekleştirmektedir. Öte yandan, M.A. v. Kıbrıs kararında olduğu gibi, her bir yabancıya ilişkin olarak bireysel dosyaların ayrıntılı biçimde incelendiği, kararların kişisel gerekçelerle alındığı ve etkili başvuru yollarının tanındığı durumlarda, aynı anda yapılan sınır dışı işlemleri dahi toplu olarak nitelendirilmemektedir. O halde toplu sınır dışı etme yasağının etkin biçimde uygulanabilmesi, yalnızca pozitif düzenlemelere değil, aynı zamanda idare ve yargının bireyselleştirme yükümlülüğünü içselleştirerek her yabancının özel durumunu dikkate almasına bağlıdır.

Günümüzde, göç kontrolü alanında uluslararası iş birliğine yönelik çabalar devam etmekle birlikte, devletlerin bağlayıcı olmayan belgelere dahi mesafeli yaklaşımları, göç konusunun hâlâ egemenlik sınırlarında sıkı şekilde tutulduğunu göstermektedir. Bu nedenle, göç politikalarının hem devlet egemenliğini hem de insan haklarını gözetken dengeli bir yaklaşımla yürütülmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Geri gönderme yasağı ile toplu sınır dışı etme yasağı ilkeleri, devletlerin ülkesel egemenlik yetkilerini mutlak biçimde kullanmalarının önünde önemli bir sınır teşkil etmektedir. Her ne kadar her iki yasağın dayandığı hukuki gerekçeler ve koruma sağladığı kişi kategorileri farklılık arz etse de, sonuç itibarıyla her ikisi de devletlerin sınır dışı işlemlerinde keyfilikten uzak durmasını ve usule uygun hareket etmesini zorunlu kılmaktadır.

¹³⁶ 17.03.2016 tarihli ve 29656 sayılı Resmi Gazete.

¹³⁷ YİĞİT, s. 31.

AIHM'nin N.D. ve N.T. v. İspanya kararında benimsediği suçlayıcı davranış testi ve son olarak Polonya, Letonya ve Litvanya hakkında görülen davalardaki gelişmeler, bu korumanın esnediğine ve daha güvenlik odaklı bir yaklaşımın öne çıktığına işaret etmektedir. Göçmenlerin davranışları, haklarının değerlendirilmesinde belirleyici bir unsur haline gelmiş ve bu durum, devletlerin bireysel değerlendirme yapmadan toplu sınır dışı işlemlerini meşrulaştırmaları açısından ciddi riskler doğurmuştur. Ancak AIHM'nin N.D. ve N.T. v. İspanya kararında geliştirdiği suçlayıcı davranış testi ve bu içtihadın son dönemde R.A. v. Polonya, HMM v. Letonya ve COCG v. Litvanya gibi davalarda hem hükümetlerce benimsenmesi hem de başvuranlarca doğrudan reddedilmemesi, bu yasağın geleceği bakımından kaygı verici bir eğilime işaret etmektedir. Başvuranların, stratejik gerekçelerle bu içtihada açıkça karşı çıkmamayı tercih etmeleri ve toplu sınır dışı yasağını her zaman geri göndermeme ilkesiyle bağlantılı görmemeleri, bu koruma ilkesinin mutlak karakterine zarar verebilir. AIHM'nin de bu yaklaşımı benimsemeye devam etmesi, devletlerin sınır güvenliği ve kamu düzeni gibi gerekçelere dayanarak daha kolay biçimde toplu sınır dışı işlemleri gerçekleştirmesinin önünü açabilir. Oysa Protokol 4, Madde 4 ile getirilen bu yasağın, yalnızca bireysel değerlendirme ilkesinin bir yansıması değil; aynı zamanda işkence ve kötü muamele yasağının dolaylı bir garantisidir.

Bu nedenle, AIHM'nin suçlayıcı davranış testini ve devletlerin politik kaygılarla sınır dışı uygulamalarını genişletme ihtimali doğurabilecek içtihadını yeniden gözden geçirmesi ve toplu sınır dışı etme yasağını, geri gönderme yasağı ile daha güçlü bir biçimde ilişkilendirmesi insan hakları hukukunun güçlendirilmesi açısından yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Türkiye ise, geri gönderme yasağına bağlı kalacağını açıklamakta ve fiilen buna uygun hareket etmeye çalışmakta ise de, toplu sınır dışı yasağı gibi önemli bir korumanın açıkça iç hukuka entegre edilmemesi, keyfi uygulamalara zemin hazırlayabilir.

Sonuç olarak, hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında yaşanan yön değişimi hem de Türkiye'nin 4 No.lu Protokol'ü tam anlamıyla yürürlüğe koymamış olması, toplu sınır dışı yasağının geleceği açısından ciddi soru işaretleri doğurmaktadır. Bu bağlamda, insan haklarının özünü koruyabilmek için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bu yasağın açık, bağlayıcı ve etkili biçimde uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞMUŞ, Celil: *Sınır Dışı Etme İşlemlerine İlişkin Türk İdare Mahkemelerince Verilen Kararların AIHM İçtihatlarına Uygunluğu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2022.
- AL-MIDANI, Mohammed Amin / CABANETTES, Mathilde: “Arab Charter on Human Rights 2004”, *Boston University International Law Journal*, 2006, Sayı 24, s. 147-164.
- ALINIKULA, Isabella: *Migrants at the Borders of Europe: The European Framework for Protection Against Pushbacks and Collective Expulsions*, Master’s Thesis in International Law and Human Rights, Åbo Akademi, Finlandiya, 2021.
- ANAYURT, Ömer: *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
- ARTUK, M. Emin / GÖKÇEN, Ahmet: *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- ASAR, Aydoğan: *Yabancılar Hukuku*, 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.
- AYBAY, Rona: “Bir İnsan Hakkı Sorunu Olarak Sınırdışı Edilme”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı 2, s. 141-172.
- BAYRAM DUMLUDAĞ, Mihri Sinem: *Türk Yabancılar Hukukunda Sınır Dışı Etme*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2018.
- BENHABİB, Seyla: *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- BOKOVÁ, Terezie / BRAŽINA, Radislav: “Expulsion of Aliens, Non-Refoulement and Issues related to (Administrative) Discretion”, *Journal of Administrative Sciences*, 2021, Sayı 1, s. 90-103.
- BORAK, Muteber Meva: *Anayasa Mahkemesinin Sınır Dışı Etmeye İlişkin Bireysel Başvuru Kararlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022.
- CASTLES, Stephen / MILLER, Mark J.: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Guildford Press, New York-London, 2009.
- CHEN, Lung-Chu: *An Introduction to Contemporary International Law*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- CRAWFORD, James: “Chance, Order, Change: The Course of International Law”, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, 2013, Sayı 365, s. 347-353.
- ČUČKOVIĆ, Bojana: “The Relationship between the Prohibition of Refoulement and the Prohibition of Collective Expulsion in the Context of Access to Territory: Standards of the European Court of Human Rights and Their Relevance for the Legal System of the Republic of Serbia”, *International Scientific Conference-Law and Social Values*, 2023, s. 57-76.
- ÇELİKEL, Aysel: *Yabancılar Hukuku*, 28. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2024.
- ÇİÇEKLİ, Bülent: *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.
- DARDAĞAN KİBAR, Esra: “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısında ve Başlıca Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Yabancıların Sınır Dışı Edilmelerine İlişkin Kurallar Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2012, Sayı 2, s. 53-74.
- DOĞAN, Vahit / YILMAZ, Alper / İZMİRLİ, Lale Ayhan: *Türk Yabancılar Hukuku*, 7. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2023.
- DOST, Süleyman: “Uluslararası Bir İnsan Hakları Belgesi Olarak Arap İnsan Hakları Sözleşmesi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 2018, Sayı 35, s. 81-110.
- EKŞİ, Nuray: “ILC’nin ‘Yabancıların Sınırdışı Edilmesine İlişkin 2014 Taslak Kuralları’nın Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hükümleriyle Mukayesesi ve Bu Kuralların Türkçe Tercümesi”, *Public and Private International Law Bulletin*, 2013, Sayı 33, s. 1- 30 (Taslak Kuralları).
- EKŞİ, Nuray: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Abdolkhani ve Karimnia - Türkiye Davası*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.
- EKŞİ, Nuray: *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*, 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

- ERGÜL, Ergin: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku'nda Sınır Dışı Etme, Geri Gönderme ve Geri Verme*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2012.
- EU NETWORK OF INDEPENDENT EXPERTS ON FUNDAMENTAL RIGHTS: *Commentary of the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2006 (<https://tandis.odhr.pl/retrieve/22619>, ET: 17.02.25).
- FILIPPO, Marcello Di: "Walking the (Barbed) Wire of the Prohibition of Collective Expulsion: An Assessment of the Strasbourg Case Law", *Diritti umani e diritto internazionale*, 2020, Cilt 14, Sayı 2, s. 479-510.
- GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas / AALBERTS, Tanja: *Search and Rescue as a Geopolitics of International Law in: Aalberts and Gammeltoft-Hansen the Changing Practices of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- GAMMELTOFT-HANSEN, Thomas: *Access to Asylum: International Refugee Law and the Globalisation of Migration Control*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- GOODWIN-GILL, Guy / McADAM, Jane: *The Refugee in International Law*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz / GÖZÜBÜYÜK, Şeref: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- GÖZTEPE, Ece: "Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 4. Protokolle Bağlı Mıdır? Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Bir Değerlendirme", *Legal Hukuk Dergisi*, 2014, Rona Aybay'a Armağan Özel Sayısı, s. 1121-1150.
- HARRIS, David / O'BOYLE, Michael / BATES, Ed / BUCKLEY, Carla M.: *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- HEIJER, Martin Den: "Reflections on Refoulement and Collective Expulsion in the Hirsi Case", *International Journal of Refugee Law*, 2013, Cilt 25, Sayı 2, s. 265-290.
- HENCKAERTS, Jean-Marie: *Mass Expulsion in Modern International Law and Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, Hague, Netherlands, 1995.
- İNELİ CİĞER, Meltem: "An Analysis of the European Court of Human Rights Judgment in the Case of N.D. and N.T. v. Spain", *Law & Justice Review*, 2021, Sayı 21, s. 253-275.
- KABAALIOĞLU, Haluk / EKŞİ, Nuray: "Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 2014, Sayı 24, s. 141-169.
- KABOĞLU, İbrahim Ö: "Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1985, Sayı 3, s. 401-418.
- KIM, Seunghwan: "Non-Refoulement and Extraterritorial Jurisdiction: State Sovereignty and Migration Controls at Sea in the European Context", *Leiden Journal of International Law*, 2017, s. 49-70.
- KLÜGER, Jessica: *What is the Future of the Prohibition Against Collective Expulsion in the European Human Rights Legal Framework?*, 2025 (<https://www.ejiltalk.org/24558-2/> ET: 12.03.2025).
- KOSKENNIEMI, Martti: *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- KÖKSAL, Tuğçe Duygu: "Avrupa Birliği Sınırlarının Korunması Yolu Olarak "Geri İtmeler" ve Pandemi Sonrası İçin Değerlendirme", *EURO Politika*, 2022, Cilt 4, Sayı 2, s. 125-140.
- LUBBE, Anna: *The Elephant in the Room Effective Guarantee of Non-Refoulement after ECtHR N.D. and N.T.*, 19.02.2020 (<https://verfassungsblog.de/the-elephant-in-the-room/>, ET: 17.02.25).
- McADAM, Jane: "The Global Compacts: A New Era for International Protection?", *International Journal of Refugee Law*, 2018, Cilt 30, Sayı 4, s. 571-574.
- MELIN, Pauline: "The Global Compact for Migration: Lessons for the Unity of EU Representation", *European Journal of Migration and Law*, 2019, Cilt 21, Sayı 9, s. 194-214.
- OVEY, Clare / WHITE, Robin: *The European Convention on Human Rights*, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2006.

- PARLAK, Türkan Melis: *Avrupa Birliği Göç Hukuku Reformunda Düzensiz Göçmenlerin Statüleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.
- PIJNENBURG, Annick: *Is N.D. and N.T. v. Spain the new Hirsi?*, 17.10.2017 (<https://www.ejiltalk.org/24558-2> ET: 12.03.2025).
- RAWLS, John: *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York, 1993.
- RIEMER, Lena: “The Prohibition of Collective Expulsion in Public International Law”, *Inaugural-Dissertation*, Freien Universität Berlin, 2020.
- RIJKEN, Conny / PIJNENBURG, Annick / OUDEJANS, Nanda: “Organization of United States Department of International Law”, *Melbourne Journal of International Law*, Cilt 19, Sayı 2, s. 614-638.
- RISTIK, Jelena: “The Right to Asylum and the Principle of Non-Refoulement under the European Convention on Human Rights”, *European Scientific Journal*, 2017, Cilt 13, Sayı 28, s. 108-120.
- SCISSA, Chiara / GATTA, Luigi Francesco: “Access to Asylum in Times of Crisis, Force Majeure and Instrumentalization in the Eu: Restrictive Trends in Asylum Law and in the Case-Law”, *Freedom, Security & Justice: European Legal Studies*, 2024, Sayı 3, s. 226-263.
- SCUTO, Filippo: “Alien’s Protection against Expulsion and Prohibition of Collective Expulsion by the Jurisprudence of the European Court of Human Rights”, (Ed.) NIJHOFF, Martinus: *Aliens Before the European Court of Human Rights: Ensuring Minimum Standards Protection*, Rivista di Diritto Pubblico Italiano, Comparato, Europeo, 2018, s. 2-17.
- TAŞDEMİR, Hakan / DEMİR, Hasan: “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2002, Sayı 3, s. 85-100.
- VON STERNBERG, Mark R.: “Reconfiguring the Law of Non-Refoulement: Procedural and Substantive Barriers for Those Seeking to Access Surrogate International Human Rights Protection”, *Journal on Migration and Human Security*, 2014, Cilt 2, Sayı 4, s. 329-360.
- YILMAZ EREN, Esra: “‘Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç İçin Küresel Mutabakat’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2021, Cilt 3, Sayı 1, s. 65-122.
- YILMAZ, Didem: “6216 Sayılı Kanun’daki ‘Taraf Olma’ Koşulu ve AİHS’e Ek 4. ve 7. Protokollerde Yer Alan Hakların, Anayasal Temel Haklar Olarak Bireysel Başvuru Yolunda Uygulanabilirliği Hakkında Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, Cilt 64, Sayı 3, s. 815-854.
- YİĞİT, Nedime Tuğçe: *Yabancıların Türkiye’den Sınır Dışı Edilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018.